

11120

HALÁSZ GÁBOR

AZ OKTATÁSPOLITIKA SZERKEZETE A HETVENES ÉVEKBEN

/Elemzések a középfokú oktatás megyei

irányításáról/

Kézirat

OKTATÁSKUTATÓ INTÉZET 1984. JANUÁR

Szerkesztette: Kozma Tamás

Készült: az Oktatóskutató Intézet nyomdájában

Példányszám: 150

ISSN 0230-7189

ELŐSZÓ

A tanulmány - "A kilencvenes évek társadalmi-gazdasági szükségletei az oktatás iránt és a tervezési rendszer korszerűsítése" c. OKKFT-alprogram keretében - a megyei szintű oktatástervezés és irányítás politikai mechanizmusait foglalja össze. Része annak az átfogóbb vizsgálatnak, amely az említett OKKFT-alprogram 1.6 témájaként 1981-85 között a mechanizmusokat országos, valamint helyi szinteken igyekszik föltárni.

A dolgozat megyei vonatkozásai részben egy komplex megyei esettanulmány részeként fogalmazódtak meg. Ez az esettanulmány Komárom megye oktatásfejlesztési szándékait, tervezésének mechanizmusait, valamint megvalósításának tervezett és nem tervezett hatásait tárja föl. Részben azonban előző megyei vizsgálatok vezettek el az itt közölt megállapításokhoz.

Bár a kutatás folytatódik, Halász Gábor elméleti általánosításra tesz itt kísérletet /a korábbi próbálkozást a Tervezéshez kapcsolódó kutatások 51. füzetében mutattuk be/. A továbbfejlesztett értelmezési keret figyelemre méltó fogalma az "oktatáspolitikai aréna"; a hazai szakirodalom most alkalmazza először ezt a műszót. Az elméleti jellegű értelmezési keretet gazdag történeti jellegű tényanyag támasztja alá, amely a jegyzetapparátusban olvasható.

Az oktatástervezés további érdekszempontú megközelítéseit a Tervezéshez kapcsolódó kutatások 51., 63., 68., 69., valamint következő, 80. és 81. füzete közli.

A szerkesztő

TARTALOM

	oldal
I. BEVEZETÉS	1
II. AZ OKTATÁSPOLITIKA SZERKEZETE ÉS TÖRTÉNESEI	7
1. Az oktatáspolitikai szerkezete, az oktatáspolitikai aréna	7
2. Az oktatáspolitikai aréna történései	13
3. Az oktatáspolitikai aréna résztvevői Magyarországon a hatvanas-het- venes években	16
4. Az oktatáspolitikai aréna történései a hatvanas-hetvenes években	20
III. A KÖZÉPFOKU OKTATÁS MEGYEI IRÁNYÍTÁSA	31
IV. KÖZÉPISKOLAI SZAKMUNKÁSKÉPZÉS	39
V. A MEGYEI IRÁNYÍTÁSI RENDSZER KIALAKULÁSA ÉS MŰKÖDÉSE	48
VI. JEGYZETEK	58

I. BEVEZETÉS

E tanulmány célja néhány olyan hatásmechanizmus felvázolása, melyek az elmúlt egy-másfél évtizedben jelentős hatást gyakoroltak a magyarországi középfokú oktatás szerkezetére. Az elemzés elsősorban a hetvenes években kialakult egységes megyei irányítási és tervezési rendszer működését és hatásait próbálja feltárni, de szükségszerűen kitér az oktatáspolitikai országos színterén zajló eseményekre is.

Az elemzés köre lehatárolódik a 14-18 éves korcsoport iskoláztatásáért felelős középfokú oktatásra, amely az oktatási rendszernek közismerten egyik legkevésbé stabil és politikailag leginkább releváns eleme. Ez az iskolafokozat kezdi meg nyíltan a társadalmi szelekciót, így struktúrájának minden változása közvetlen reakciót vált ki a különböző társadalmi csoportokból s a politikai szféra résztvevőiből. Ugyancsak ez az iskolafokozat áll legközvetlenebb kapcsolatban a gazdasági szférával, pontosabban a munkaerőpiaccal /irányított gazdaságban a munkaerőt allokáló szervezetrendszerrel/ így szerkezetének változásaira ez a szféra is azonnal reagál. A középfokú oktatás szerkezete a mai napig sem lezárult viták tárgya, s e viták várhatóan fölerősödnek, amikor a közeljövőben újabb demográfiai hullám éri el az iskolafokozatot.

Magyarországon a középfokú beiskolázás expanziója a hetvenes években gyakorlatilag végetért. Ennek megfelelően a kíváncsok iskolatípusokról vagy képzési formákról folyó vita háttérbe szorult, s előtérbe került a beiskolázott korosztá-

lyok egyes iskolatípusok közötti elosztásának a vitája.¹ Az évtized legjelentősebb szerkezeti változása /a középiskolai szakmunkásképzés megteremtése/ is elsősorban elosztási problémát kívánt megoldani. Az elosztással kapcsolatos konfliktusok kiéleződését a hetvenes években felerősítette, hogy a középfokú oktatás expanzív lehetőségeinek a kimerülésével egyidőben rendkívül erős szivás jelentkezett a munkaerőpiac /pontosabban az extenzív módon növekvő gazdaság munkaerőigényeit közvetítő szervezetek/ részéről. Ebben az évtizedben, véleményem szerint, három olyan dolog játszott össze, melyek alapvető hatást gyakoroltak a középfokú oktatás szerkezetére. Az első annak a feszítő hiányhelyzetnek a kialakulása, amelyet a középfokú oktatás expanziójának a befejeződése és a rendkívül erős munkaerőpiaci nyomás egyidejű jelentkezése okozott. A második annak az egyensúlyi helyzetnek vagy patthelyzetnek a kialakulása az oktatáspolitikai országos centrumában, melynek gyökerei a hatvanas évek elejére-közepére nyúlnak vissza. A harmadik pedig az a tény, hogy egyidőben az említett hiányhelyzet kialakulásával s azzal, hogy az erők egyensúly miatt az oktatáspolitikai országos centruma mozdulatlanságra lett ítélve, a középfokú oktatás irányítása új döntési szféra hatókörébe került. E döntési szféra legfontosabb eleme az akkor szerveződő és önállósuló megyei irányítási és tervezési apparátus lett. Röviden tehát: egy olyan időszakban, amikor a középfokú oktatás szerkezetének módosításában érdekelt döntésbefolyásolók között országos szinten nem alakulhatott ki pozitív kompromisszum, s amikor ezek vitája a feszített hiányhelyzet miatt kiéleződött, egy új, a saját irányítási stílusát még kereső, korábban tisztán végrehajtói sze-

reppel megbízott apparátus vette át a döntési felelősség jelentős részét.

Az erős munkaerőpiaci nyomás kialakulása és az oktatási-ügyi érdekcsoportok között létrejött egyensúlyi helyzet összefüggenek a gazdaságnak és a politikának azokkal a történéseivel, melyek a hatvanas évek végét s a hetvenes évek elejét általában jellemezték Magyarországon.

A hatvanas évek folyamán a magyarországi politikai rendszer, noha strukturális változás nem zajlott le benne, jelentős módosuláson ment keresztül. A továbbra is egypártrendszerű, centralizált struktúrán belül bizonyos szakmai kategóriák számára megnyílt az érdekérvényesítés lehetősége. A politikai centrum nyitódásával megteremtődtek az érdekkonfliktusok kifejeződésének a keretei, s ezzel kialakult egyfajta nyitott politikai centrummal jellemezhető centralizált politikai rendszer, ahol a játékszabályokat betartó érdekérvényesítő csoportok küzdelemben léphettek egymással. Mindennek hatására a különböző szakmai szférák az ötvenes évekhez képest jóval nagyobb autonómiára tettek szert.²

A politikai szféra diktálta játékszabályokhoz alkalmazkodó, ám mégis önálló szakmai racionalitást követő szakmai csoportok közül legjelentősebb az a közgazdász-gazdaságirányító csoport, amely az 1968-as új gazdasági mechanizmus reformelveit kidolgozta. A gazdaságpolitikai gondolkodás lassú átalakulása mindenekelőtt a bevett ideológiai sémák megkérdőjelezésével zajlott, ami ebben a szférában az ideologikus gondolkodás visszaszorulását és egy a közgazdasági szakmai vagy tudományos racionalitás elveire épülő gondolkodásmód előtérbe kerülését

idézte elő. E szakmai racionalitás térhódításának kedvezett az extenzív típusú gazdasági növekedés erőforrásainak kimerülése, s egy differenciáltabb gazdaságszervező tevékenységre való igény megjelenése. Ugyanakkor az ennek megfelelő közgazdasági és gazdaságpolitikai szemlélet nem vált dominánssá, s így a hetvenes évek végéig nem is érvényesülhetett következetesen. A hetvenes évek elején rendkívül erős volt az az elképzelés, hogy az extenzív gazdasági növekedés s az ezzel együtt járó radikális társadalomátalakítási időszak nem ért véget. Mint-hogy a gazdasági reformot nem követte az intézményi szférának - a nyolcvanas években zajlóhoz hasonló - átstrukturálása, és ez az elképzelés jelentős intézményi bázissal s ennek megfelelően komoly érdekérvényesítő lehetőségekkel rendelkezett, a hetvenes évek elején-közepén a politikai centrumban egyensúlyi helyzet alakult ki. Az egyensúly két olyan erő között jött létre, melyek közül az egyik hitt az extenzív növekedés folytatásának a lehetőségében, radikális társadalomátalakító céljai voltak, s ennek megfelelően kihangsúlyozta az ideológia és a társadalmi mobilitás jelentőségét, a másik viszont az extenzív növekedési lehetőségek kimerülésének a "gazdasági realitását" kívánta tudomásul vétetni, ennek megfelelően stabilabb társadalomképpel számolt s ideológiai sémák helyett racionális és differenciált elemzésre kívánta alapozni a gazdaság és társadalom irányítását. Az egyensúlyi állapot kialakulása miatt gyakorlatilag az extenzív növekedési szemlélet folyamatosságának, illetve bizonyos időszakokban megerősödésnek lehettünk tanúi a hetvenes években.³

Mindezt azért volt fontos előrebocsátani, mert az évti-

zed átfogó politikai illetve gazdaságpolitikai történései kere-
teit alkotják mindannak, ami az oktatáspolitikában lezajlott,
s ami meghatározta a középfokú oktatás alakulását is. Az okta-
táspolitikában a hetvenes évek elejére kialakuló egyensúlyi
helyzet a fentieket képezte le, azzal az eltéréssel, hogy az
oktatás szakmai szférájában kevésbé alakult ki olyan, az ide-
ológiai sémákkal szemben távolságot teremtő, szakmai raciona-
litáson alapuló gondolkodásmód, mint a gazdaság szférájában,
illetve ha kialakult /pl. egy racionális tanulásszervezési és
teljesítménymérési irányzat/, akkor kevésbé vett részt a poli-
tikaformálásban. Az egyensúly állapota a hetvenes évek elejére
állt be, amit az 1972-es oktatáspolitikai párthatározat de-
monstrált, felfüggesztve a középfokú struktúrával kapcsolatos
vitákat.

A gazdaság és társadalomirányítás decentralizálása,
amely elsősorban a köztes, megyei szintű döntési szférát erő-
sítette meg, ennek az egyensúlyi állapotnak a kialakulásával
párhuzamosan zajlott. Strukturális változások itt sem történ-
tek, így a döntési jogok gyakorlatilag annak a - korábban ága-
zati függésben ténykedő, ám a decentralizálással egységes for-
mációba szerveződő - végrehajtó apparátusnak a kezébe kerül-
tek, amely ekkor kezdte megtanulni a gazdaság és társadalom
problémáinak kezeléséhez szükséges szakértelmet. Kompetencia
híján ez a hagyományosan politikai-végrehajtói szerephez szo-
kott apparátus nem adhatott alkotó választ azokra a kérdése-
kre, melyeket a politika országos centrumában nem sikerült el-
dönteni, illetve természetes módon a korábban megszokott vá-
lasztípusokhoz fordult. A központi politikai eligazításra

hiába váró megyei szintű oktatás-irányító apparátus erre lélektanilag kétféleképpen reagálhatott: vagy elbizonytalanodott, s ezzel képtelenné vált ellenállni a középfokú intézményhálózatra nehezedő nyomásoknak, vagy - éppen ellenkezőleg - azonosult a végsősoron erősebbnek látszó extenzív növekedési szemlélettel, s ennek megfelelő radikális beavatkozási politikát folytatott.

Ilyen környezetben alakult ki az a megyei irányítási szféra, melynek meghatározó szerepe volt a hetvenes évek iskola-politikájában, s amelyről a következőkben megpróbálok vázlatos képet adni.⁴ Elemzésemben - mint említettem - a 14-18 éves korosztály iskoláztatásának a kérdésére szorítkozom. Az elemzés több megyében végzett vizsgálódás alapján készült, de elsősorban a Komárom megyében gyűjtött anyagra támaszkodik. Elkerülhetetlennek tűnt, hogy részletesen ki ne térjek az oktatáspolitikai országos szinterén történt eseményekre, s ezzel kapcsolatban megpróbálok néhány magyarázó hipotézist felvázolni. Ugyancsak részletesebben elemzem a hetvenes éveknek azt az országos oktatáspolitikai döntését, amely a középfokú oktatás szerkezetére a legnagyobb befolyást gyakorolta: a középiskolai szakmunkásképzés bevezetését. A megyei oktatás-irányítási szférának a decentralizálás utáni konstituálódását és sajátos problémáit Komárom megye példáján mutatom be.

II. AZ OKTATÁSPOLITIKA SZERKEZETE ÉS TÖRTÉNESEI

1. Az oktatáspolitikai szerkezete, az oktatáspolitikai aréna

Annak az oktatáspolitikai kontextusnak a bemutatására, amely a megyei oktatásirányítás gyakorlatát a hetvenes években meghatározta, egy elemző modell segítségével próbálok kísérletet tenni. Előbb azonban érdemes szót ejteni néhány fogalmi problémáról.

Az oktatáspolitikai szót gyakran használjuk normatív értelemben. Ilyenkor oktatáspolitikai alatt egy érvényben lévő vagy kívánatos politikát értünk. Jelen elemzésben a politika deskriptív fogalom, amely azt a szférát jelöli, melyben a különböző oktatással kapcsolatos érdekek egymással ütköznek. E szféra metaforikusan felfogható egy arénának vagy porondnak, melyen a küzdőfelek találkoznak, egymás erejét felméri, egymással szövetséget kötnek vagy összecsapnak. Az elemzés azon a feltételezésen alapul, hogy mindezek a folyamatok nem strukturálatlanok, s a fogalmi megközelítés számára hozzáférhetőek.⁵

A politikaelemzés konfliktusszemléleten alapul, ezért mindig azt keresi, hogy a különböző felek miben térnek el egymástól, mi az, amiben egymással szembenállnak. Ennek megfelelően az eltéréseket felnagyítani igyekszik. Igyekszik egymással ütköző érdektörekvéseket, küzdőfeleket azonosítani. Természetes módon fordul a katonai-stratégiai nyelvezethez.

Az oktatáspolitikai aréna szerkezetének a megrajzolásához mindenekelőtt olyan szempontok kiválasztására van szükség.

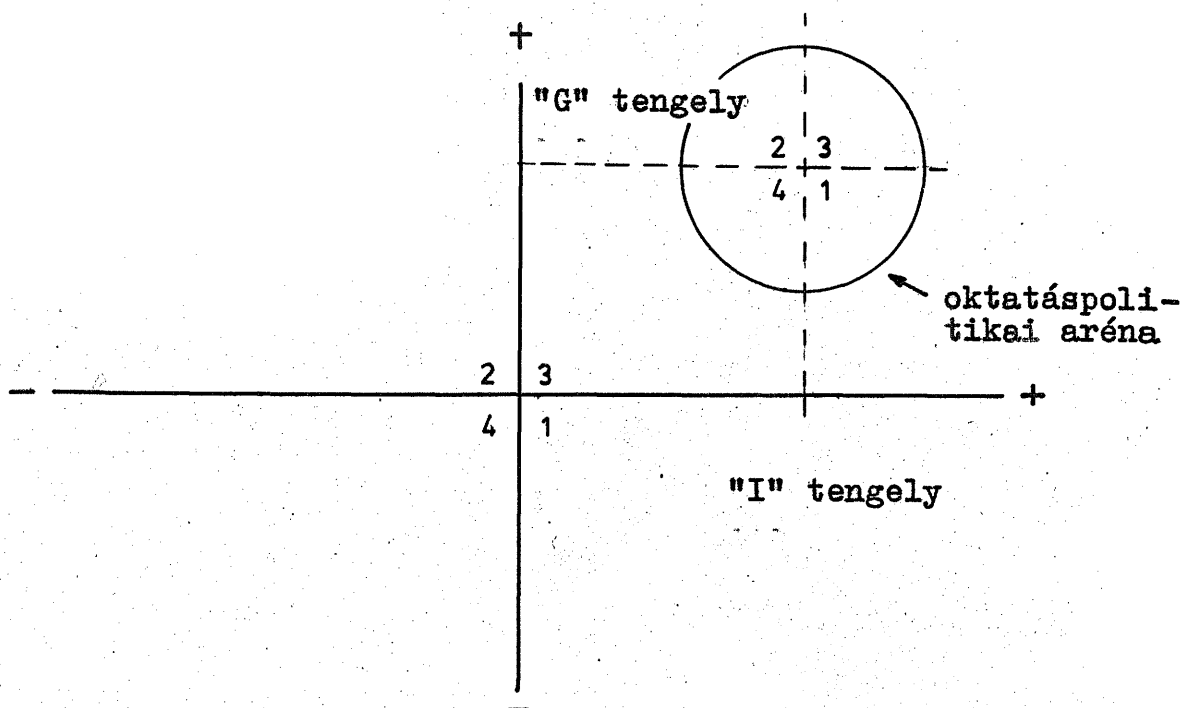
ség, melyek nagy valószínűséggel egymással szembeállítják az oktatáspolitikai befolyásolásában érdekelt küzdőfeleket. Ha nem akarunk túlságosan leegyszerűsítő képet kapni, célszerű egynél több szempontot találni, sokat azonban nem érdemes, mert akkor áttekinthetetlenné válik a kép. Differenciált képet csak akkor kapunk, ha egymástól független szempontokat sikerült találnunk.

Ugy vélem, hogy a centralizált és politikai kontroll alatt álló kelet-európai oktatási rendszerekben két olyan alapvető értékelési kritériumot vagy dimenziót találunk, melyek mentén az érdektörekvéseket jól csoportosíthatjuk, s amelyeknek egymástól való függetlenségét is feltételezhetjük. Az egyik az oktatás gazdasági funkcióinak tulajdonított jelentőség, illetve az oktatásnak a gazdaság kívánalmai szerint történő értékelése. Ebben a dimenzióban magas értéket kap egy olyan törekvés, amely az oktatásnak mindenekelőtt gazdasági funkciót tulajdonít, illetve amely a gazdasági racionalitás alapján ítél az oktatási rendszerről - s alacsony értéket egy olyan törekvés, amely az oktatást autonóm szakmai szférának tartva, nem gazdasági szempontokból ítéli meg annak működését. Nevezzük ezt a dimenziót a "gazdaság" dimenziójának. A másik értékelési kritérium vagy dimenzió az oktatás ideológiai funkciójának tulajdonított jelentőség, illetve az oktatásnak az ideológia kívánalmai szerint történő értékelése. Ebben a dimenzióban magas értéket kap egy olyan törekvés, amely az oktatásnak mindenekelőtt ideológiai funkciót tulajdonít, illetve amely az ideológiai nevelés feladatának teljesítését kéri számon az oktatási rendszertől - s alacsony értéket egy olyan törekvés, amely az oktatás ismeretközlő és személyiségfejlesztő szerepét ideoló-

giai értékektől függetlenül értékeli. Nevezzük ezt a dimenziót az "ideológia" dimenziójának. Mindkét dimenziónak van pozitív és negatív pólusa, s mindkét dimenzió mentén csoportosíthatjuk az oktatással kapcsolatos véleményeket vagy érdektörekvéseket.

Kérdés most az, hogy e két dimenzió független-e egymástól, vagy más szóval: ellentmondásban van-e az ideológiai illetve gazdasági értékek hangsúlyozása? A két értékelési kritérium konfliktusának a feltételezése egy olyan történeleminterpretáción alapul, amely szerint a kelet-európai szocialista országokban a gazdaság és az ideológia szférájának permanens konfliktusát okozza az a tény, hogy egalitárius ideológiát gazdaságilag elmaradott területen kívánnak realizálni. Természetesen vannak időszakok amikor ez a konfliktus elhalványul, de előbb-utóbb újra megjelenik.⁶

Ha elfogadjuk a két említett értékelési kritériumot és elfogadjuk azt is, hogy ezek egymástól függetlenek, felrajzolhatjuk azt a teret, melyben az oktatáspolitikai arénát el kell képzelnünk. A teret a "gazdaság" /G/ és az "ideológia" /I/ két dimenziója metszi négyfelé, miáltal négy lehetséges csoportot alakíthatunk ki az oktatáspolitikai formálóiból:

E térben az oktatáspolitikai érdekeket érvényesíteni szándékozók a legkülönbözőbb helyeken helyezkedhetnek el, attól függően, hogy a "két fő kérdésben" milyen álláspontot foglalnak el. Magába az oktatáspolitikai arénába azonban nem léphetnek be valamennyien. Vannak olyan álláspontok mindkét tengelyen, melyek a politikai rendszer centralizáltsága folytán nyílt érdekképviselést nem kaphatnak. Magát az oktatáspolitikai arénát tehát egy szűkebb körben, véleményem szerint, az ábrának megfelelően a jobb felső sarkon belül kell megrajzolnunk. Ide csak azok léphetnek be, akik legalább bizonyos fokig elismerik az oktatás ideológiához kötöttségét, s ugyancsak legalább bizonyos fokig elismerik az oktatás közvetlen gazdasági funkcióit. A két tengelyt természetesen magán az arénán belül is megrajzolhatjuk, csak éppen pozitív értékeknél fogják

metszeni egymást.

Mielőtt megpróbálnánk azonosítani a számbavehető küzdőfeleket, még néhány dolgot érdemes elmondani az elemzés alapját képező két dimenzióról, és magáról az arénáról.

Az oktatáspolitikára befolyásolására törekvő érdekcsoportoknak vagy véleményalkotóknak a "gazdaság" tengelyen való elhelyezkedése attól függ, hogy milyen jelentőséget tulajdonítanak az oktatás gazdasági funkcióinak vagy - éppen ellenkezőleg - mennyire tekintik az oktatást olyan autonóm szakmai szférának, amely csak saját racionalitásának megfelelően működtethető. Ennek megfelelően a tengely felső, "pozitív" sarka felé elsősorban olyan érdekcsoportokat vagy véleményformálókat találhatunk, akik az oktatáson kívüli érdekszférákhoz /pl. gazdaságirányítás, gazdasági tervezés, vállalati szféra/ vagy határterületekhez /pl. szakképzés/ kötődnek; a tengely alsó, "negatív" sarka felé pedig olyanokat, amelyek az oktatás szféráján belüli szakmai-pedagógiai csoportokhoz kapcsolódnak. Ennek alapján jellemezhetünk egy adott oktatáspolitikai konstellációt, és beszélhetünk külső illetve belső szakmai kontroll alatt álló oktatási rendszerről.

Az érdekcsoportoknak vagy véleményformálóknak az "ideológia" tengelyen való elhelyezkedése attól függ, hogy mekkora jelentőséget tulajdonítanak az oktatás ideológiai funkcióinak vagy - éppen ellenkezőleg - mennyire tekintik az oktatást olyan, elsősorban racionális ismeretközlő funkciót valamint többféle értékrendben is lehetséges szocializációs funkciót ellátó szférának, amelynek megítélését e funkciók sikeres végrehajtásától teszi függővé. A magyarországi viszonyok között a tengely jobb-

oldali, "pozitív" oldalán elhelyezkedőkre elsősorban az egalitárius társadalompolitika és a marxista világnézet hegemoniájának a kihangsúlyozása jellemző; a baloldali, "negatív" póluson elhelyezkedőket pedig a strukturált társadalom képének és a világnézeti sokszínűségnek az elfogadása jellemzi.

Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy az ábrán 1. és 4. számmal jelölt mezőkben keressük a szakmai-pedagógiai szféra képviselőit és a 2. illetve 4. számmal jelölt mezőkben a gazdasági illetve szakképzési szféra képviselőit. Ugyanígy az ideológiailag erősen elkötelezett érdekérvényesítőket vagy véleményformálókat a 3. és 1. számú mezőkben kereshetjük, míg az ideológiai elkötelezettség kérdését zárójelbe helyezőket a 2. és 4. számmal jelzett mezőkben.

Ílymódon az oktatásügyi érdekcsoportok vagy véleményformálók négy alaptípusát különböztethetjük meg e séma segítségével a magyarországi oktatáspolitikában. Az 1. számmal jelölt mezőben keressük azokat a szakmai-pedagógiai érdekeket képviselő csoportokat, melyeket az erős ideológiai elkötelezettség jellemez. A 2. számmal jelzett mezőben keressük azokat a csoportokat, melyek ideológiailag kevésbé elkötelezettek, s az oktatást gazdasági szempontok alapján ítélik meg. A 3. számmal jelzett mezőben olyan csoportokat kell keresnünk, akik a gazdasági és ideológiai szempontokat a leginkább összeegyeztethetőnek képzelik. Végül a 4. számú mezőben olyan belső szakmai csoportokat találunk, melyek ideológiailag kevésbé elkötelezettek.

Az oktatáspolitikai arénát vizsgálhatjuk szinkron és diakron módon. Ha szinkron vizsgálatot végzünk, azt nézzük meg,

hogy adott időpontban milyen küzdőfelek vannak a porondon, azok hol helyezkednek el, mely ellenfelekhez közelednek s melyektől távolodnak, milyen koalíciók fúzik össze őket. Ha diakron vizsgálatot végzünk, azt nézzük meg, hogy egy-egy küzdőfél az idő során hogyan változtatja helyét, hogyan helyezkedik, mikor támad, mikor védekezik, mikor kivel köt koalíciót. Ha reális képet akarunk kapni az oktatáspolitikai arénában zajló eseményekről, célszerű mindkétfajta vizsgálódást megejteni.

2. Az oktatáspolitikai aréna történései

Az oktatáspolitikai arénában zajló történések közül legfontosabbak a koalíció- vagy kompromisszumkötések. Annak a feltételezésünknek megfelelően, hogy e tengelyek szemléltetik azokat a legfontosabb kérdéseket, amelyek a politikai mezőt strukturálják, a küzdőfelek közötti konfliktusok elsősorban e tengelyek mentén rajzolódnak ki. Ennek megfelelően két alapvető konfliktustípust különböztethetünk meg. Kompromisszumkötésre minden csoportnak két irányban van lehetősége.

Az 1. és a 4. számú mezőkben elhelyezkedő szakmai csoportok között a fő konfliktus abban a kérdésben jelentkezik, hogy az oktatást milyen mértékben kell az egalitárius társadalomfilozófia és értékrend propagálásának a szolgálatába állítani. Az 1. mezőben tartózkodók hajlanak arra, hogy ezen ideológiai céloknak alárendelt szakmai programot dolgozzanak ki. Iskolakoncepciójuk olyan hosszú ideig tartó, mindenki számára egységes iskolaképre épül, amely a nevelést az oktatás elé

helyezi, s amely szembenáll a tantárgyi elv alapján szervezett hagyományos vagy akadémikus oktatóiskolával. Ebben az iskolában jelentős szerepet kapnak a hagyományos oktatásban nem szereplő, nem iskolás jellegű tevékenységformák /pl. munka, közösségi tevékenységek stb./. Az iskolakoncepció jelentős részben a népiskolai oktatás hagyományaiból táplálkozik. Ezzel szemben a 4. mezőben tartózkodó szakmai csoportok erősebben kötődnek a hagyományos, tantárgycentrikus oktatáshoz, melynek teljesítményére érzékenyek. Ennek érdekében hangsúlyt helyeznek a differenciálásra, az individualizált oktatási formákra, a teljesítménymérésre. Iskolakoncepciójukban differenciált iskola képe lebeg, nem zárkoznak el a kiemelkedő teljesítményűek külön képzési formáitól, a hagyományos középiskolát meg akarják őrizni. Mindezzel hozzávetőlegesen kirajzolódott az 1. és a 4. mezőben keresendő szakmai csoportok arculata, s a köztük kibukkanó konfliktusok természete is. Összeköti e két csoportot az, hogy mindketten érdekeltek az oktatás szakmai autonómiájának a megőrzésében. Ellentéteik és közös vonásaik jelzik, hogy milyen területen és mikor kerülnek szembe egymással illetve alkotnak koalíciót.

A 2. és 3. mezőben kell keresnünk azokat az érdekérvényesítő vagy véleményformáló csoportokat, melyek az oktatáson kívüli, gazdasági szempontok érvényesítésére törekszenek az oktatási rendszerben. Ezért abban érdekeltek, hogy korlátozzák a szakmai-pedagógiai szférának az oktatás feletti kontrollját, és politikai csatornákon érvényesítsék az oktatással szembeni gazdasági kívánalmakat. E gazdasági kívánalmak lehetnek egyrészt oktatásgazdaságtani megfontolások, amelyek adott idő-

ben határt szabhatnak a szakmai szféra oktatási expanzióra irányuló törekvésének, illetve lehetnek olyan igények, melyeket a gazdaság egésze az oktatás mint munkaerőforrás felé támaszt. A 2. mezőben lévő érdekcsoportok vagy véleményformálók nem ideológiai értékekre hivatkoznak, hanem a gazdaságtervezői racionalitás nevében lépnek fel. A 3. mezőben lévők a gazdasági érveket ideológiaiakkal keverik. Nagyobb a valószínűsége annak, hogy a két csoport a gazdaság érdekeire hivatkozva egymással létesít koalíciót a szakmabeli csoportokkal szemben, de adott esetben szembe is kerülhetnek egymással.

A legvalószínűtlenebb az, hogy két egymással átellenes mezőben lévő csoport közeledjen egymáshoz. A távolság mindig a szomszédokkal szemben a legkisebb, így közeledésre elsősorban felénk lehet számítani. A politikai küzdelem logikája azt sugallja, hogy adott időpontban mindig csak egy frontvonalat találunk, s a koalícióba lépő ellenfelek egy-egy időre felfüggesztik ellentéteiket. Ha két fél között kedvező lehetőség kínálkozik koalíciókötésre, akkor eltávolodnak korábbi koalíciós partnerüktől. Ha valakit cserben hagy a koalíciós partnere, igyekszik másik után nézni. Ha valamelyik fél nagyon megerősödik, a többiek nagy valószínűséggel koalícióba lépnek ellene. Ha ez sikertelen, a megerősödött fél átveszi az aréna feletti kontrollt, s ideig-óráig monopolhelyzetben marad. Feltételezhető, hogy hosszabb idő után az egyensúly helyreáll, mivel bármelyik fél monopolhelyzete létfontosságú érdekek mellőzését jelenti, s ezek az érdekek előbb-utóbb kikényszerítik, hogy figyelmet fordítsanak rájuk. Egy-egy érdekcsoport véglegesen is kiszorulhat az arénából, ha az aréna egésze odébb tolódik. Ilyenkor - feltehetően a politika egészének változásai miatt - bi-

zónyos vélemények vagy érdekek képviselhetetlenné válnak. Ez természetesen az erőviszonyok átrendeződéséhez vezet.

A politikai küzdelmekben résztvevő felek általában valamilyen intézményi szférához is kötődnek, sőt előfordulhat, hogy elsődleges érdekük saját intézményi szférájuk expanziónak az elősegítése, és gyakorlatilag mindegy a számukra, hogy az aréna melyik mezőjében lépnek fel. Adott esetben az általuk képviselt intézményi szféra /pl. egy adott iskolatípus vagy egy meghatározott irányító hatóság alá tartozó intézmények/ megkívánhatja, hogy új koalíciót kössenek és az aréna egy másik mezejében bukkanjanak föl.

Az egyes érdekcsoportok vagy véleményformálók azonosítása közzétett nyilatkozataik, reformprogramjaik, fejlesztési koncepcióik s a legkülönbözőbb megnyilatkozásaik alapján lehetséges. A koalíciókötések vagy az egymástól való eltávolodások is az ilyen programok alapján állapíthatók meg.

A következő részben az itt bemutatott séma alapján próbálom azonosítani a magyarországi oktatáspolitikában szereplő érdek- illetve véleményformáló csoportokat, leírni konfliktusaikat és koalíciókötéseiket, illetve bemutatni az oktatáspolitikai aréna állapotát az elemzés szempontjából fontos hetvenes évtizedben.

3. Az oktatáspolitikai aréna résztvevői Magyarországon a hatvanas-hetvenes években

A középfokú oktatással, különösképpen a kívánatos iskolaszervezettel kapcsolatos állásfoglalásokat elemézve sémán-

kat benépesíthetjük a magyarországi oktatáspolitikai résztvevőivel. Az érdekérvényesítő vagy véleményformáló csoportok azonosítása érdekében egyelőre érdemes elvonatkoztatni a pontos diakron elemzéstől, tehát annak figyelembe vételétől, hogy az idő során a résztvevők különböző kompromisszumok megkötése miatt változtatták az álláspontjukat.

Az ötvenes évek elején a politikai rendszer rendkívül erős zártsága miatt oktatáspolitikai arénáról nemigen beszélhetünk. Ez tulajdonképpen csak a hatvanas évek elenére konstituálódott. Az ötvenes évek során a különböző szakmai körök átideologizálódása miatt eleve szűk területre korlátozódott a képviselhető vélemények köre. A nyitottabbá váló oktatáspolitikai arénában ezért az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején először csak egy viszonylag homogén szakmai-pedagógiai csoport jelent meg. Ez az ötvenes évek során kialakított iskolakoncepciójával lépett fel, amely az egységes politechnikai képzés elméletére épült.⁷ Ez a csoport sémánk jobb alsó mezőjébe helyezhető. Iskolakoncepciójuk - némileg leegyszerűsítve - a mindenki számára kötelező, 18 éves korig egységes, az általános és szakmai felkészítést összehangoló iskolatípus kiépítését jelölte meg célként.

A hatvanas évek elejéig az oktatáson kívüli, nem szakmai szféra átfogó oktatáspolitikai koncepcióval s ennek megfelelően az iskolastruktúra átalakítására vonatkozó elképzelésekkel nem jelentkezett. Erre annak a hosszútávú népgazdasági tervezési szférának a kialakulásával került sor, amelynek a gazdaság képzési igényeit egységben és távlatokban látva ki kellett alakítania a maga átfogó koncepcióját. Az oktatáspo-

litikai arénába belépő második érdekcsoport tehát a hosszútávú gazdasági tervezés intézményrendszeréhez kötődik. E csoport racionális közgazdasági megfontolásokra építette elképzeléseit és határozottan idegenkedett minden ideológiai megfontoláson alapuló véleményalkotástól. Ezt a csoportot tehát célszerű a sémánk bal felső mezőjében elképzelni. Iskolakoncepciója legfontosabb eleme az volt, hogy az oktatásnak biztosítania kell a munkaerőt egy alapvetően egyszerű fizikai munkán alapuló, meglehetősen elmaradott gazdaság számára. Ennek megfelelően olyan iskolastruktúra kialakítását szorgalmazták, amely tömegesen bocsátja ki a munkaképes korba lépő, egyszerű fizikai munkára alkalmas, tehát 16 év körüli fiatalokat.⁸

A hatvanas évek meglehetősen éles oktatáspolitikai konfliktusai elsősorban e két említett csoport között alakultak ki. E konfliktusokban tehát egy főképp ideológiai szempontokat hangsúlyozó szakmai-pedagógiai és egy főképp gazdasági megfontolásokon alapuló gazdaságtervezői érvrendszer állt egymással szemben.

A hatvanas évek végén egy korábban viasszaszorult, rendkívül expanzív, és az említett kettőnél közvetlenebbül intézményi érdekekhez kötődő érdekcsoport jelent meg az oktatáspolitikai arénában, kihasználva az említett csoportok közötti ellentétet. E csoport a szakmunkásképzés intézményéhez kötődött és iskolakoncepciójának alapeleme a nevelési szempontokat a tisztán szakképzési szempontok elé helyező iskolarendszerű szakmunkásképzés volt. E csoport hosszabb ideig sikeresen próbálta összeegyeztetni a fizikai munkások tömeges kibocsátását igénylő gazdasági, és a meghatározott értékrend nevében történő ne-

velést kihangsúlyozó ideológiai érdekeket.⁹ Ennek megfelelően célszerű ezt az érdekcsoportot a sémánk jobb felső mezőjében elhelyezni. Ami az iskolastruktúrával kapcsolatos elképzelésüket illeti - az említett két érdekcsoporttal szemben - a status quo fennmaradását szorgalmazták, mivel az általuk képviselt intézményi szféra expanziójának az előfeltétele volt.

A hetvenes évek közepéig az oktatáspolitikai arénában nem jelentkezett, illetve jelentős súlyt nem képviselt olyan szakmai-pedagógiai elveket képviselő érdekcsoport, amely sémánk bal alsó mezőjében találhatna helyet. Ekkor azonban lassan kezdett kialakulni, és a nyolcvanas évek elején zajló oktatáspolitikai történésekben már kulcsszerephez jut. Ez a csoport immár kevésbé ideologikus szakmai-pedagógiai érveket hangoztat, racionális társadalomképet próbál kialakítani és számot vet a gazdasági-társadalmi fejlődésnek korábban csak a gazdaságtervezői szféra által képviselt realitásaival.¹⁰ Ez az érdekcsoport az első, amely differenciált iskolastruktúrával számol, ennek megfelelően a középiskolát önálló fokozatként megőrizni, esetleg kiterjeszteni kívánja.

A fentiekből látható, hogy az oktatáspolitikai arénába belépő érdekcsoportok konkrét intézményi szférákhoz kötődnek és sajátos iskolastruktúra koncepciókkal jellemezhetők.

Az elsőként említett érdekcsoport a szakmai-pedagógiai irányítás intézményi szférájához kötődik és szakmai valamint általános képzést egyszerre nyújtó 12 évfolyamos egységes iskolát javasol.

A másodikként említett érdekcsoport a népgazdasági tervezés intézményi szférájához kapcsolódik és 10 osztályos

egységes iskolastruktúrát javasol.

A harmadik érdekcsoport az iskolarendszerű szakmunkásképzés, illetve a munkaügyi irányítás intézményi szférájához kapcsolódik és a nyolc osztályos alapfokú képzésre épülő, nevelési célokat kihangsúlyozó szakmunkásképzés expanszióját javasolja.

A negyedikként említett érdekcsoport intézményesülése bizonytalan, elsősorban a szakmai-pedagógiai szférával kapcsolatba lépő társadalomtudományi illetve társadalomirányító szakértelmiség köreiből szerveződik. Iskolastruktúra elképzelése - ha ez ritkán is jelenik meg explicit módon - a 6 + 6-os szerkezet.

4. Az oktatáspolitikai aréna történései a hatvanas-hetvenes években

Azonosítva az oktatáspolitikai aréna résztvevőit, megpróbálhatunk felvázolni egy diakron eseménysort, amely az egyes csoportoknak a különböző időpontokban elfoglalt helyét és a közöttük kialakuló koalíciókötéseket mutatja be. A dolgot nagyon nehezíti, hogy az időszak oktatáspolitikájának története feldolgozatlan, s az információhiányt így néha feltételezésekkel kell kitölteni.^{11.}

1958 után a kelet-európai szocialista országokban egységesen lezajló folyamatoknak megfelelően Magyarországon a gazdasági növekedés új expanzív szakasza indul meg, amit a fejlődés lehetőségeinek a korlátlan kiszélesedésébe vetett hit kísért. Ezt az egyes országokban oktatási reformok is kísérték,

amelyek általában meghosszabbították a kötelező iskolázást. Az oktatási reform kidolgozásának a folyamata magával hozta annak a szakmai-pedagógiai csoportnak a struktúrálódását, amely mint az oktatási szféra természetes módon kompetensnek tekintett képviselője, jelentős szerepet kapott a reform elveinek a kidolgozásában. A szakképzés szféráját képviselő alternatív érdekcsoport ekkor vagy nem jelent meg, vagy elsősorban ahhoz a magasszintű műszaki képzést pártoló mérnöki szférához kapcsolódott, amely a képzési szint felemelésének a platformján könnyen kompromisszumot kötött a politechnikai képzés elvét képviselő szakmai-pedagógiai csoporttal.¹² A reform kidolgozói egyetértettek abban, hogy a várható gyors technikai fejlődés megszünteti az általános és szakképzés konfliktusát. Az 1961-es oktatási törvény ennek megfelelően a magasszintű szakmai képzési érdekekkel könnyen kompromisszumot kötő szakmai-pedagógiai csoportnak az iskoláztatás kiterjesztésében való érdekeltségét tükrözte. A reform kiszorította az oktatáspolitikai arénából a hagyományos szakmunkásképzéshez kötődő érdekcsoportokat.

Ugyancsak 1958-ban a KGST országokkal összhangban Magyarországon elkezdtek a népgazdaság távlati tervezésének a munkálatait. Ezen belül munkaerő és oktatástervezés is zajlott. Ebben a szférában kezdett strukturálódni az oktatáspolitikai aréna második jelentős érdekcsoportja, amely vizsgálódásainak első kezdetleges eredményei után irreálisnak minősítette az 1961-es reform elképzeléseit. Nyilvánosan ennek már a hatvanas évek elején hangot adott.¹³ Ennek a gazdaságtervezési racionalitást és eltérő fejlődéskoncepciót képviselő érdekcsoportnak a megerősödését több dolog is magával hozta: egyrészt a hatvanas

évek közepére kifulladás az 1958 után beindított gazdasági expanzió, s ennek következtében módosult a gazdasági fejlődés lehetőségeiről alkotott elképzelés, másrészt a középfokot elérő demográfiai hullámnak a 61-es koncepció szerinti iskoláztatása gazdaságilag realizálhatatlan lett volna.

Ennek megfelelően a hatvanas évek közepén jelentős átrendeződés történt az oktatáspolitikai arénában. A gazdasági tervezéshez kapcsolódó érdekcsoport a realitások nevében könnyedén kiszorította a szakmai értékekhez kötődő szakmai-pedagógiai csoportokat. Az általa képviselt fejlődéskoncepciónak megfelelően a középfokú oktatás elsőrendű funkciója az lett, hogy a fiatalokat az egyszerű fizikai munka világa felé orientálja. Ezt a demográfiai hullámnak a hagyományos szakképzés intézményi szférája felé történő irányításával kívánták elérni, amivel ez az 1961-ben háttérbe szorult szféra újra lehetőséget kapott, hogy képviseltesse magát az oktatáspolitikai arénában. Az 1961-es oktatási reform 1965-ös korrekciója tehát a gazdaságtervezői szférának a szakmunkásképzési szférával, a szakmai-pedagógiai csoportok ellenében kötött kompromisszuma volt.

Az 1965-ös erőegyensúly a hatvanas évek második felében kezdett felborulni. Ebben az időszakban a rendkívüli expanziót átélő szakmunkásképzés intézményi szférája nagy súlyra s ezzel autonóm érdekképviselési lehetőségre tett szert. A szakmai-pedagógiai szféra ugyancsak nagyobb szervezeti autonómiára tett szert és erőteljes véleményformáló akciókba kezdett. Ezzel a hetvenes évek elejére az oktatáspolitikai aréna három résztvevője között hozzávetőleges erőegyensúly alakult ki, ami a konfliktusok kiéleződéséhez és új koalíciókötések lehetőségének a

megjelenéséhez vezetett. Az oktatáspolitikai arénán belüli történéseket több fontos külső esemény is befolyásolta. Ezek közül két jelentősebbet tűnik érdemesnek kiemelni. Az egyik a hetvenes évek elején kibontakozó új gazdaságpolitikai fordulat, amely a hatvanas évek elejének a fejlődéskoncepcióját eleve-nítette fel, másrészt a demográfiai hullámnak a középfokú oktatásból való levonulása, amely az elosztási arányok felülvizsgálatát aktuálissá tette.

Az oktatáspolitikai konfliktusok a hetvenes évek elejére tehát kiéleződtek, s a figyelem újra az oktatáspolitikai arénára terelődött, ahol immár három nagyjából azonos erejű küzdőfél állt egymással szemben. Az oktatáspolitikai aréna történéseinek elemzése ezzel bizonytalanabb terepre ér. Az eddig leírtakkal kapcsolatban feltehetően nincsenek alapvető véleményeltérések, ám a hetvenes évek történéseit illetően kevésbé valószínű a konszenzus. Véleményem szerint a hetvenes évek elején a gazdaságtervezéshez és a szakmai-pedagógiai szférához kötődő érdekcsoportok között az újonnan megerősödött és expanzív periódusát élő harmadik fél, a szakmunkásképzési érdekcsoport jelenléte miatt olyan erőegyensúly alakult ki, ami első-sorban a harmadiknak kedvezett. Az erőegyensúly gyakorlatilag a hetvenes évek végéig nem változott, amikor több tényező idé-zett elő változást: egyrészt 1977 végén újabb fordulat következett be a gazdaságpolitikában, másrészt a hetvenes évek végére kezdett enyhülni a demográfiai apály szívóhatása, harmadrészt kezdett körvonalazódni egy a koalíciókötések lehetőségét kitágító újabb szakmai érdekszféra.

Lássuk, hogy a nyilvánosság számára hozzáférhető doku-

mentumokban milyen jeleit találhatjuk a dolgok ilyen alakulásának.

A hatvanas évek vége felé több jelét láthatjuk annak, hogy a gazdaságtervezési és a szakmunkásképzési szférát képviselő csoportok eltávolodnak egymástól.¹⁴ Ennek lehetősége benne rejlett 1965-ös kompromisszumokban, amikor is a gazdaságtervezői szféra nem azért szorgalmazta a demográfiai hullámnak a szakmunkásképzésen keresztül történő levezetését, mert ezt a képzési formát jónak tartotta volna, hanem azért, mert egyfelől ez volt a legolcsóbb, másfelől még mindig ez felelt meg leginkább a fizikai munka felé való orientálás igényének. A hetvenes évek elejére ez a helyzet átértékelődött. Egyrészt azért, mert a szakmunkásképzés részben beindult, részben kilátásba helyezett erőteljes fejlesztésével¹⁵. e képzési forma immár nemhogy olcsó nem volt, de akár a legdrágábbá is válhatott, másrészt azért, mert a jövőben szükségesnek gondolt nagymennyiségű fizikai munka alatt nem olyan jellegű munkát képzeltek a tervezők, mint amilyenre a szakmunkásképzés oktatott.¹⁶ Ugyanakkor az iskolarendszerűvé váló szakmunkásképzés már nem egyszerűen a munkaerőtartalék képzőjének tekintette magát, hanem olyan, a politika s az ideológia szférájában felértékelődött autonóm szocializációs modell képviselőjének, amit természetes módon a lehető legjobbnak, s ennek megfelelően széles körben kiterjesztendőnek tartott.¹⁷ A nevelési-szocializációs funkciónak az előtérbe kerülése természetes módon váltotta ki a szakmai-pedagógiai szféra irányába való közeledést.¹⁸ Ezzel szemben a gazdaságtervezési szférának csak nagyon töredékesen sikerült kapcsolatokat kiépíteni azzal a szakmai-pedagógiai

szférával, amelynek támogatása nélkül nem számíthatott elképzeléseinek realizálására.^{19.}

A szakmai-pedagógiai szféra nem fogadta el az 1961-es reformnak a gazdaságtervezési racionalitás érdekében végrehajtott korrekcióját, és folyamatosan kitartott az akkor kialakított szakmai középiskola koncepciója mellett. E koncepció - a "művelt szakmunkás" képzése - tartalmilag megfelelt a szakmunkásképzési érdekszféra elképzeléseinek is, azzal a megszorítással, hogy az e koncepció alapján működő iskolatípus expansziója nem veszélyeztetheti a szakmunkásképzés intézményi szféráját.^{20.} A szakmai-pedagógiai szféra képviselőinek a szakmunkásképzés irányába való közeledését könnyítette az a tény, hogy - a jelek szerint - mindvégig érzéketlenek voltak a beiskolázási arányok problémájára: egy adott iskolatípus vagy képzési forma helyességét olyan pedagógiai kritériumok alapján értékelték, amelyek figyelmen kívül hagyták az adott képzési forma tömegessé válásából fakadó speciális hatásokat.^{21.}

A szakmai-pedagógiai szféra a hatvanas évek végén szervezetileg is megerősödött. A véleményformálás új keretei teremődtek meg, strukturálódott a szakmai nyilvánosság, s ezzel kitágultak a szakmai érdekinTEGRÁCIÓ lehetőségei. E folyamatot jelzi az új Magyar Pedagógiai Társaság megalakulása 1967-ben, és az V. Nevelésügyi Kongresszus megszervezése 1971-ben. A szakmai-pedagógiai érdekek integrálódása és fokozott kifejeződésük önmagában is az oktatáspolitikai aréna erőviszonyainak az átstrukturálódását eredményezte. Bizonyos ideológiai témák előtérbe kerülése ebben az időszakban elősegítette az említett érdekinTEGRÁCIÓ alakulását. Ezek közül egyiket a tudományos

technikai forradalommal kapcsolatos elképzelések jelentették, amelyekből az oktatás átalakítását sürgető következtetések adódtak.²² A másikat az oktatás által is erősített hátrányos társadalmi helyzettel kapcsolatos gondolatok alkották, melyek jelentős részben az új gazdasági mechanizmusnak az egyenlőtlenségeket erősítő hatására való reagálások voltak. Ezek szintén az oktatás reformját kívánatossá tevő következtetéseket eredményeztek.²³

A szakmai-pedagógiai szférától elkülönülő gazdaságtervezői szféra az ekkor egyre jelentősebb szerepet játszó társadalomtudományos értelmiség kapcsolatát kereste, mivel a szakmai-pedagógiai szférával a szemléletek nagyon erős eltérése miatt nemigen alakítottak ki konszenzust. A társadalomtudományi értelmiségnek az egalitárius értékek iránti elkötelezettsége azonban korlátokat szabott a közeledésnek. A hatvanas évek végén születtek meg a szociológia első olyan kutatási eredményei, melyek rámutattak az iskolarendszernek a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelésében játszott funkciójára. E kutatási eredmények olyan társadalompolitikai célokat kihangsúlyozó oktatáspolitikai konzekvenciákat eredményeztek, melyek nehezen voltak összeegyeztethetők a gazdaságtervezésnek elsősorban a gazdasági racionalitás elveit kihangsúlyozó elképzeléseivel.²⁴ Az oktatáspolitikai arénában ekkor szerepet kapó társadalomtudományi értelmiség ilymódon nem vált a gazdaságtervezői szféra támogatójává, ami hozzájárult az utóbbi súlyának a csökkenéséhez. E tendenciát erősítette az a tény is, hogy a gazdaságtervezői szféra saját szakmai logikáját követve nemigen tudott választ adni azokra az oktatáspolitikát érintő kérdésekre, melyek a

hatvanas évek végén az ifjúság társadalmi integrációjával kapcsolatban különösen hangsúlyosan vetődtek föl. E kérdések kezelésében a szakmai-pedagógiai szféra kompetenciájával a gazdaságtervezési szféra nem vetekedhetett.

Az oktatáspolitikai arénában a hatvanas évek közepén kialakult egyensúly tehát felborult, ami kiváltotta az érintett érdekszférák kompromisszumainak felmondását és a törekvést újak megkötésére. Erre az 1972-es oktatáspolitikai párthatározat előkészítési fázisában került sor. Az oktatáspolitikai arénának a hetvenes évek elejére kialakult szerkezete gyakorlatilag meghatározta, hogy milyen jellegű kompromisszumkötésekre kerülhetett sor.

A gazdaságtervezői szféra a gazdaság által meghatározott várható munkaerőigényéből kiindulva olyan iskolaszervezeti módosítást javasolt, amely lehetővé tette volna a fiataloknak a különösebb képzettséget nem igényelő betanított illetve segédmunkás munkakörök felé való orientálását. A távlati munkaerőtervek alapján e szféra az iskolaszervezet változatlansága esetén túlképzést diagnosztizált.²⁵

A szakmai-pedagógiai szféra egyrészt a tudományos technikai forradalom oktatási konzekvenciáiból, másrészt az ifjúság szocializációjának általános problémáiból kiindulva az oktatás olyan képzési formákban történő kiterjesztését javasolta, amelyek feloldják az általános és specializált képzés dilemmáját. Ennek megfelelően a középiskola megőrzését, ám belső átalakítását szorgalmazta.²⁶

A szakmunkásképzési szféra az általa képviselt intézménytípus expanziójával olyan megoldást javasolt, amely a szá-

mára mindkét irányba lehetővé tette a kompromisszumkötést. Az iskolarendszerű szakmunkásképzés ugyanis egyfelől biztosította a fiataloknak a fizikai munkakörök felé történő orientálását, másfelől biztosította úgy az egyszerű betanított vagy segédmunkás munkakörök által megkívánt képzettségnél magasabb képzés nyújtását, mint a szocializációs-nevelési igények kielégítését. Ezáltal a szakmunkásképzési szféra a gazdaság és az ideológia által igényelt feladatok összeegyeztetésének a perspektíváját kínálta fel.²⁷ A kompromisszumkötés gyakorlatilag ennek megfelelően történt: a meghozott oktatáspolitikai döntés az iskolaszervezet változatlanosságát és a szakmunkásképzés kiemelt fejlesztését mondta ki. E döntés tehát egy olyan negatív kompromisszumot tükrözött, melyben nem ért célt sem a gazdaságtervezési szférának a középiskolai képzés arányának a gazdaságilag indokolt minimumra szorítására, sem a szakmai-pedagógiai szférának a középiskolai képzés általánossá tételére irányuló törekvése.²⁸

A szakmunkásképzési és a szakmai-pedagógiai szféra között létrejött negatív kompromisszum kifejeződött a középfokú képzés irányításának az átszervezésében. A középfokú iskoláztatás feletti kontroll növelésében egyaránt érdekelt munkaügyi és oktatásügyi igazgatás központi szerveinek egyaránt csökkent az oktatási intézmények feletti befolyása az irányításnak a hetvenes években történt decentralizálása következtében. A munkaügyi igazgatás a megyei oktatásigazgatási szerveknek adta át a korábban közvetlen irányítása alá tartozó szakmunkásképző intézeteket, ám erre egy olyan időszakban került sor, amely két okból sem jelenthette az oktatásügyi szféra kontroll-

jának a növekedését: egyrészt a megyei szakmai irányító szervek a megyei önkormányzatok kizárólagos irányítása alá kerülve ebben az időszakban eltávolodtak a szakmai irányítás országos hatóságaitól; másrészt az önkormányzatok feletti kontrollt gyakorló kormányzati szférában a munkaügyi irányítás súlya megnőtt az oktatásügyivel szemben.

A hetvenes évek során, e negatív kompromisszumnak megfelelően folytatódott a szakmunkásképzés expanziója. Ez nem a szakmunkásképzésbe beiskolázottak számának a növekedését jelentette, hanem azt, hogy a hatvanas években a szakmunkásképzésbe terelt demográfiai hullám levonulása után nem álltak vissza a korábbi arányok, vagyis a várható leépülés maradt el.

A negatív alapon kötött kompromisszum a hetvenes évek folyamán fokozatosan felbomlott. Az 1972-es döntéshozatal után hamarosan legmutatkozott annak a nehézsége, hogy a negatív kompromisszumra az érintettek pozitív együttműködést építsenek. Mindenekelőtt a szakmunkásképzési és a szakmai-pedagógiai szférára együttműködésében mutatkoztak nehézségek. E két szféra kompromisszumának legfontosabb eredménye a középiskolai szakmunkásképzés koncepciója volt. A kompromisszum felborulása a kompromisszumkötők erősebbikének, a szakmunkásképzési szférának a fel fogását helyezte előtérbe. A középiskolai szakmunkásképzés koncepciójának a szakmai-pedagógiai szférát képviselő hívei a hetvenes évek közepére elveszítették intézményi pozícióikat.^{29.}

/E kompromisszum nehézségeiről lesz szó a IV. részben./

A szakmunkásképzési szféra expanziójának kedveztek azok az események, melyek a gazdaság és a politika területén történtek. Az extenzív típusú gazdasági növekedés újabb szakasza ál-

talános társadalmi érdekként jelenítette meg a nagyvállalati szféra mennyiségi munkaerőigényének a kielégítését, aminek legfontosabb csatornájává a szakmunkásképzés vált. Ezzel egyidőben a munkásosztály társadalmi súlyának növelésére irányuló politikai törekvés kiemelte a szakmunkásképzés politikai funkcióit. Ennek megfelelően tovább erősödött a szakmunkásképzési szféra által képviselt autonóm szocializációs modell jelentősége.^{30.}

A hetvenes évek második felében azonban jelentős változások történtek a gazdaságpolitikában.^{31.} Az extenzív típusú növekedés kifulladásával megkérdőjeleződött a nagyvállalati szféra mennyiségi munkaerőigénye s ez rövid idő alatt kétségesse tette a szakmunkásképzés expanzióját is. Ujra hangsúlyt kapott a gazdaságtervezői szférának a szakmunkástúlképzésre vonatkozó prognózisa, amit alátámasztottak a hetvenes évek közepére elkészülő új távlati munkaerőtervek.^{32.} A szakmunkásképzési szféra ennek hatására feladta expanzív törekvéseit és defenzív álláspontra kényszerült.^{33.} A nyolcvanas évekre a szakmunkásképzési szférának az oktatásügyi irányítástól független szervezeti bázisa megszűnt.

A szakmunkásképzési érdekszféra visszahúzódásával és az ideológiai értékeknek mérsékeltebben elkötelezett - elsősorban a társadalomtudományi értelmiséggel kapcsolatot kereső illetve abból toborzódó - szakmai-pedagógiai érdekszféra strukturálódásával az oktatáspolitikai aréna szerkezete megváltozott. A nyolcvanas évek oktatáspolitikai történései már e megváltozott arénában kezdődnek.

III. A KÖZÉPFOKU OKTATÁS MEGYEI IRÁNYÍTÁSA

Noha a hetvenes évek elején a megyei szintű irányítás kulcsszerepet kapott a 14-18 éves korosztályba tartozók iskoláztatásának a megszervezésében, lehetetlen megértenünk a megyei szintű történéseket, ha nem tekintünk ki néhány - részben már említett - általános összefüggésre. A hetvenes évek országos szintű gazdasági, politikai és oktatáspolitikai mozgásai gyakorlatilag determinálták a megyei szintű történéseket, ám nem egyszerűen a centralizált politikai csatornákon érkező impulzusok révén, hanem negatív és közvetett módon is, a megyei cselekvési lehetőségek behatárolásával.

A hetvenes évek elejére a magyarországi oktatási rendszernek általában legneuralgikusabbnak tartott pontját, a középfokú oktatást olyan ellentmondó kihívások érték, melyek teljesen más jellegűek voltak, mint azok, melyek az alsófokú oktatással kapcsolatban jelentkeztek. Az alsófokú oktatás relatív elmaradottságának kérdésében valószínűleg valamennyi véleményformáló egyetértett, a középfokú oktatást illetően azonban olyan eltérő válaszlehetőségek merültek fel, amelyek eltérő fejlődéskoncepciókhoz kapcsolódtak, és amelyek között mindenképp választani kellett. Az oktatáspolitikában ható erők egyensúlya a hetvenes évek elején lehetetlenné tette a pozitív válaszadást. Egyik fejlődéskoncepció hívei sem alkottak olyan erős táborot, hogy az elképzelésüknek megfelelő strukturális változást elérhették volna. Nem került sor az egységes alafokú oktatás időtartamának a felemelésére, ami - szinte auto-

matikusan és negatív módon - megoldotta volna a középfokú iskoláztatás problémáját, de nem került sor a középfokú oktatás intézményrendszerének a megerősítésére sem. A kérdés megválaszolása deklaráltan függőben maradt, azzal a megszorítással, hogy a hetvenes évek végén kutatási eredmények birtokában kell vizsgázni rá.

A középfokú oktatási intézmények fenntartói jogainak decentralizálására, vagyis a középfok egységes megyei irányítás alá helyezésére ezután került sor. E decentralizálás beleilleszkedett egy olyan átfogó gazdasági, településfejlesztési és igazgatási decentralizációs folyamatba, melynek következményeként a területi infrastruktúra tervezésében általában megnövekedett a megyei szintű kontroll. A megyei szintű irányítás tervezési feladatként el kellett, hogy lássa a középfokú iskolahálózat tervezését is.

Azok az oktatáspolitikai érdekkonfliktusok, melyek az erők egyensúlya miatt a politikaformálás országos centrumában nem oldódtak meg, most jelentős részben áttevődtek megyei szintre. A centralizált irányítási rendszerben a végrehajtói szerephez szokott megyei irányítás ezzel meglehetősen nehéz helyzet elé került. Az oktatáspolitikai patthelyzet miatt - amely a hetvenes évek második felére sem változott - az országos irányító szervek ellentétes, illetve változó elvárásai között kellett lavíroznia, illetve - ha aktív beavatkozásra szánta el magát - vállalnia kellett annak ódiumát, hogy esetleg "rossz lóra tesz".

A középfokú oktatás egységes megyei irányítási rendszerének kialakulása /kb. 1974/ után a megyékben egy meglehetősen konfliktusos folyamat során létrejöttek az egységes megyei okta-

táspolitikai szervezeti, személyi és szemléleti feltételei. E folyamat néhol már a decentralizálás előtt, a hatvanas évek végén megindult. A megyei művelődésirányítás feladatainak átstrukturálódása a régi személyi állomány jelentős részét vagy alkalmatlanná tette a feladatok ellátására, vagy új szerepek elsajátítására kényszerítette. A hatvanas évek neveléscentrikus, tartalmi, ideológiai irányító szerepét kezdte felváltani egy az erőforrások racionális elosztását megtervező és az oktatásnak az oktatáson kívüli szférákkal való kapcsolatát ápoló szerep. Ezt egyfelől a kulturális infrastruktúra megyei tervezésének a kialakulása, másfelől a szakképzési feladatokért való újfajta felelősség hozta magával.

A hetvenes évek elején-közepén így kialakult egy új megyei oktatásirányító apparátus, amely az adott megye oktatási rendszerét egységben látva igyekezett megtalálni azokat a racionális szervezési módszereket, melyek segítségével a struktúra egészét ellenőrzése alatt tudja tartani. Ebben jelentős helyet kaptak a szakképzéssel kapcsolatos feladatokkal megbízott új emberek, valószínűleg gyakran fiatal mérnöktanárok,^{34.} akiknek részt kellett venniük az egységes megyei középfokú iskolastruktúra terveinek kialakításában és a tervek realizálásában. Az új irányítástól nem volt idegen az a képzet, hogy a lehető legtöbb tényező figyelembe vételével és szigorú mérlegelésükkel kialakítható egy olyan megyei szinten jól kontrollálható, optimális középfokú képzési struktúra, amely a sokféle igénynek a lehető leggazdaságosabban tud eleget tenni. A rendszer megtervezéséhez hozzáfogva természetes módon fordultak ahhoz a munkaügyi tervezési szférához, ahol az emberi erő-

források elosztása tervezésének hagyományai voltak. Valószínűleg ezt tették volna akkor is, ha ebben választási lehetőségük lett volna. Cselekvésük racionális volt azért is, mert az emberi és anyagi erőforrások központosított elosztási rendszerét újra felértékelő gazdaságpolitika ebben az időben csak ezt tette reálissá. Ennek megfelelően általános volt az a meggyőződés, hogy a vállalati szférából begyűjtött munkaerőigénylések alapján kialakítható a középiskolázás pontosan és tervszerűen működő rendszere. A tervezés nehézségeit - elsősorban a megbízható munkaerőtervek hiányát - időlegesnek és áthidalhatónak gondolták.

Az eddig említett két tényező - ti. a középfokú oktatás kérdésének az országos oktatáspolitikában történt elnapolása, valamint az új megyei oktatásirányításnak a megyei szinten szervezett racionális beiskolázás-tervezésre való törekvése - mellett harmadikként hasonló súllyal hatott a hetvenes évek munkaerőhelyzete. A hetvenes évek elején egyidőben ült el a középiskolát elhagyó demográfiai hullám, és jelentkezett újult erővel az extenzív fejlődés lehetőségével még egyszer próbálkozó gazdaság munkaerőigénye.

A hatvanas évek végén, amikor úgy tűnt, hogy az extenzív jellegű gazdasági növekedés lehetőségei országosan kimerültek és kísérlet történt a növekedés intenzívvé tételére, egy ideig általánosan elterjedt volt az az elképzelés, hogy bizonyos mértékű munkanélküliséggel is számolni kell. Ezt erősítette az is, hogy a hetvenes évek elején jelentek meg a munkaerőpiacon azok a népes korcsoportok, melyek a szakmunkásképzés intézményrendszerén keresztül elsősorban az ipar felé áram-

lottak. A hatvanas évek végének oktatástervezői számoltak azzal, hogy a hetvenes évek első felében jelentős mértékű szakmunkás-többlet lesz és elfogadták, hogy a szakmunkások egy részének egy ideig segédmunkát kell végezniük. A dolgok azonban másképp alakultak.

Kiderült, hogy az extenzív növekedésnek még nem merült ki minden lehetősége, és a politikai szférában lezajlott változások hatására az extenzív típusú gazdasági növekedés politikai támogatást is kapott, és ez egyike a legfontosabb külső tényezőnek, melyek a hetvenes évek akár központi, akár megyei szintű oktatáspolitikáját meghatározták. Közismert, hogy a gazdasági mechanizmus kellemetlenül érintette az ipari nagyvállalatok jelentős részét. Mivel e vállalatok és a hozzájuk kötődő politikai csoportok hagyományosan a legjobb politikai érdekérvényesítő pozícióban voltak, viszonylag könnyen elérhettek protekcionista intézkedéseket. Ezt még könnyebbé tette az ideológiai szférának az ilyen törekvések legitimizálására való hajlama. Mindennek hatására a politika minden szektorában olyan változások zajlottak le, melyek elősegítették az emberi és anyagi erőforrásoknak a nagyüzemi-ipari szférához történő, politikailag garantált allokálását.

A demográfiai hullám destabilizáló hatása és az extenzív típusú növekedés újrabeindulása együttesen furcsa eredményt hoztak. Mint tudjuk, a hatvanas évek második felében a demográfiai hullámot a szakmunkásképzés intézményrendszere felé irányították, nem is annyira abból a megfontolásból, hogy a gazdaság szakmunkásszükséglete ezt igényelné, mint inkább a kisebbik rossz lehetőségét választva: a népesség jelentős részét a fizi-

kai munka világa felé kellett orientálni, és ez az iskolatípus a létezők közül még mindig a legalkalmasabb volt erre. Ezzel a szakmunkásképzés a hetvenes évekre valóban azzá vált, amire a demográfiai hullám átvezetése idején használták: ez osztotta el a gazdaság egyes szektorai között az ifjúsági forrásból származó munkaerőt, gyakorlatilag függetlenül attól, hogy tartalmilag milyen képzést nyújtott. Az intézmény ezáltal nélkülözhetetlenné vált. Noha fejlesztésekor jobb híján választották, miután kifejlődött, többé nem lehetett lemondani róla: a demográfiai hullám levonulása után is nagy erők hatottak arra, hogy az átvezetés idején ideiglenesen kialakult kényszerarányok tartósan fennmaradjanak.

A középfokú iskolázás irányításának megyei szintre történő decentralizálása tehát éppen abban az időben történt, amikor ezek az ellentmondások a legerősebben jelentkezni kezdtek. A nagyvállalati szféra ideológiai érvekkel is alátámasztott munkaerőigénye az egyre csökkenő szakmunkáskibocsátás idején olyan nyomást gyakorolt a megyei szintű oktatásirányításra, aminek az nem tudhatott ellenállni. A megyei oktatásirányítás természetes reakciója az volt, hogy igyekezett közvetíteni vagy tompítani azokat a feszültségeket, amelyek a stabilitás természetes igényével fellépő intézményi-iskolai szféra és a kielégíthetetlen munkaerőigények által követelt beiskolázási aránymódosítás között feszültek.

A különböző politikai és ideológiai érvekkel alátámasztott nagyvállalati munkaerőigények legitimitását a hetvenes évek elején-közepén lehetetlen volt kétségbe vonni. A szakmunkástanuló beiskolázást meghatározó jogszabályok szerint

1980-ig a vállalatok minden kötelezettségvállalás nélkül igényelhettek szakmunkást.³⁵ Egyrészt nem volt konkrét kötelezettségük a képzési költségekhez való hozzájárulásra, másrészt - és valószínűleg ez a fontosabb - semmilyen módon nem kellett számot adniuk arról, hogy mi történik a hozzájuk került végzett szakmunkásokkal.³⁶ A vállalati igények alapján történő nagyarányú szakmunkásképzést kizárólag input adatok alapján tervezték, gyakorlatilag annak a helyzetnek megfelelően, amikor a munkaerő még korlátlan mennyiségben rendelkezésre állt. Mindez a szoros adminisztratív kontroll alatt álló extenzív gazdaságnövekedés logikájának felelt meg, ám csak akkor lett volna valóban következetes, ha egyfelől a végzett szakmunkásoknak az igénylő vállalatnál való elhelyezkedését, másfelől ottmaradásukat jogi-kényszerítő eszközökkel garantálta volna. Noha történtek ilyen irányban kezdeményezések, a hetvenes évek közepén ilyen rendszer kialakítása már lehetetlen volt. Szoros adminisztratív kontrollt a munkaerőpiacon nem lehetett kiépíteni: ilyesmire egyedül a hatvanas évek végén általánossá vált iskolarendszerű szakmunkásképzés intézményi szféráján belül nyílt lehetőség. Ez természetesen önmagában hatástalan maradt, s így a munkaerőigények később sem csökkentek.

Változások jelei csak a nyolcvanas évek elején kezdtek kibontakozni, amikor a vállalatoknak immár jelentős pénzekkel felelősséget kellett vállalniuk a szakképzésért. Ekkor kezdett nyilvánvalóvá válni, hogy munkaerőpiaci kontroll nélkül a szakmunkástanuló beiskolázás önmagában nem oldja meg a vállalatok munkaerőgondját, s lassan kezdett megfogalmazódni az is, hogy a szoros munkaerőpiaci kontroll nélkül nincs is sok értelme az

iskolarendszerű szakmunkásképzést munkaerőutánpótlási igényekkel ostromolni.³⁷

A decentralizálás idején azonban mindez vagy föl sem merült, vagy a később járhatatlannak bizonyult utak az akkori gazdaságpolitikai és ideológiai viszonyok között még nagyon is járhatónak tűntek. Ilyen összefüggésben természetes, hogy a középfokú iskoláztatás szervezéséért felelős megyei oktatásirányítás megpróbált olyan racionális tervezési kritériumokon alapuló egységes megyei középfokú beiskolázási rendszert kialakítani, amely képes ellenállni a különböző irányokból ránehezedő nyomásoknak. Ugyanakkor az erőviszonyoknak az oktatáspolitikai országos centrumában történő időleges változásai, ha ezeknek sikerült adminisztratív intézkedésekben is testet ölteniük, újabb kihívást jelentettek. Noha az erőviszonyok tartós megváltozására nem került sor, s így a középfokú iskoláztatás kérdése továbbra is függőben maradt, az időleges elmozdulások eredményezhettek részleges változásokat. Így például a kormányzat a hetvenes évek közepén a középiskolák egy részében szakmunkásképzés szervezését írta elő, másik részükben pedig a nyolcvanas években várható egy középfoknál magasabb szintű szakképzés bevezetése.³⁸ Az előbbi a hetvenes évek középiskolapolitikájának legjelentősebb változása, ami egyben a megyei racionalizálási-átszervezési törekvések egyik legfontosabb keretét is alkotta. Érdemes tehát részletesebben is kitérni rá, mielőtt a megyei irányítási-tervezési rendszer kialakulásának és működésének részletesebb elemzésére rátérnénk.

IV. KÖZÉPISKOLAI SZAKMUNKÁSKÉPZÉS

A középiskolai szakmunkásképzés koncepciója az ötvenes évekre nyúlik vissza, mikor ez az általános és egységes politéchnikai képzés ideájának a gyakorlat nyelvére történő egyik lefordítása volt. A koncepció realizálására - kísérleti szinten - 1959-ben került sor, amikor a MűM egyik szakmunkásképző intézetében érettségizett szakmunkások képzését indították meg. A kísérleti iskola vezetője egy nevelésfilozófus volt, aki szorosán együttműködött az oktatásigazgatás szakoktatási apparátusával. Az 1961-es oktatási reform által életre hívott szakközépiskola jelentős részben e kísérlet koncepciójára épült.³⁹ Látuk, hogy a hatvanas évek elején a népgazdaság távlati tervezéséhez kapcsolódó kutatások alapján gazdaságtervező körökben az a vélemény alakult ki, hogy az érettségizett szakmunkások képzésének egyrészt ideologikus érvekkel, másrészt a gazdasági-technikai fejlődés ütemének irreális túlbecslésével alátámasztott koncepciója felülvizsgálatra szorul, s hogy 1965-ben olyan országos oktatáspolitikai döntés született, amely e koncepciót elvetette.

A szakmunkásképző középiskola koncepciója azonban természetesen továbbélt, és az 1970 körül kibontakozó oktatásügyi vitában kulcstémává váló tudományos-technikai forradalom elképzelése újra előtérbe helyezte. A gazdasági tervezés ezúttal is irreálisnak minősítette a koncepciót, ekkor azonban már eltérők voltak az erőviszonyok, s így képtelenné vált arra, hogy 1965 mintájára újra a saját koncepciójának megfelelő politikai

döntést érjen el. A gazdaság fejlődésképét felrajzoló tervek két szempontból is rossz iránynak tüntették fel az érettségizett szakmunkásképzés koncepcióját. Egyfelől azért mert szakmunkásokat akart képezni, annak ellenére, hogy szakmunkástúlképzésre lehetett számítani, másfelől azért, mert 18 éves korig akarta iskolában tartani a fiatalokat, annak ellenére, hogy a tervezés általános túlképzést diagnosztizált.

A hetvenes évek elejének oktatáspolitikai porondján, mint láttuk, a legenergikusabb és legexpanzívabb tényező az iskolarendszerű szakmunkásképzési szféra volt. Az ehhez kapcsolódó érdekcsoportoknak elemi érdekük fűződött a meglévő struktúra fenntartásához, mivel az alapfokú képzés idejének bármilyen emelése veszélyeztette volna az iskolatípus integritását egy olyan periódusban, amikor az a terjeszkedés fénykorát élte. Ezért nem jöhetett létre kompromisszumkötés közöttük és az alapszintű általános képzés kis arányú felemelését javasló gazdaságtervezői szféra között, annak ellenére, hogy a fiatalok többségének a fizikai munka világa felé történő orientálásában egyetértettek.⁴⁰ Sokkal vonzóbb volt a kompromisszumkötés számukra a másik irányba: az érettségizett szakmunkásképzés koncepciója a további, immár nem csupán mennyiségi expanzió perspektívájával kecsegtetett. A középiskolai szakmunkásképzés koncepciójának újra előtérbe kerülését a hetvenes évek elején ilymódon a koncepciót kidolgozó szakmai-pedagógiai érdekcsoportok valamint a szakmunkásképzés expanziójához kötődő érdekcsoportok kompromisszuma tette lehetővé.⁴¹ E koncepció nem kívánta az iskolaszervezet feltűnő átalakítását, elvetette az alapfokú iskoláztatás meghosszabbítását s így alap-

jában véve szembenállt a gazdaságtervezési szféra fejlődés-konceptiójával.

A középiskolai szakmunkásképzés koncepciója azonban olyan érdekcsoportok időleges kompromisszumából született, amelyek között tartós együttműködésre nem lehetett számítani. A koncepciót feltehetően már megfogalmazása és politikai döntéssel való szentesítése idején eltérő módon értelmezta a két érdekcsoport. A koncepció eredeti megfogalmazói továbbra is a magasszintű egységes és általános politechnikai képzés eszméjének a realizálódását várták tőle. Fejlődéskoncepciójuk egyfelől a marxista pedagógia hagyományos embereszményére, másfelől a technikai-műszaki fejlődés korszakváltó hatásába vetett hitükre épült. Ennek megfelelően a koncepcióban főként arra láttak lehetőséget, hogy a hagyományos szakmunkásképzés helyett modern pedagógiai-szakmai kritériumok alapján szervezett új típusú középiskolákba irányítsák a fiatalokat. A koncepció újra-élesztésében 1961-ben törvényesített, ám 1965-ben megbukott elképzeléseik rehabilitálását is látták.

Az iskolarendszerű hagyományos szakmunkásképzés expanziójához kötődő érdekcsoportok, mivel integritásuk meglehetősen újkeletű volt, határozott jövőképpel kevésbé rendelkeztek, illetve ilyenre kifelé kevésbé hivatkoztak. A koncepció alapján arra láttak lehetőséget, hogy befolyásukat a középiskolai struktúra addig általuk nem befolyásolt részére is kiterjesszék.

A középiskolai szakmunkásképzés koncepciójának e két érdekszféra eltérő értelmezést adott, ami a később kormányzati politikává emelt koncepció végrehajtásában is jelentke-

zett. A pedagógiai-szakmai szférához kapcsolódó értelmezés mindenekelőtt azoknak a - szakmunkásképzésben oktató - elméletigényes szakmáknak a kijelölését kívánta, melyeket ki akart vonni a szakmunkásképzésből és csak középiskolában oktathatónak kívánt minősíttetni. A szakmunkásképzéshez kapcsolódó érdekcsoportok ezzel szemben azoknak a szakközépiskolai profiloknak a kijelölését szorgalmazták, amelyekben ezentúl szakmunkásképzést kell folytatni. A két érdekszféra meghatározott intézményi szférákhoz kapcsolódva közvetlen irányítói jogkört is követelt az ily módon befolyása alá kerülő képzési területek felett. Az érdekszférák közötti küzdelem egyrészt a szakmunkásképzési célú szakközépiskolákban oktatandó ún. "elméletigényes szakmák" meghatározásában manifesztálódott, másrészt annak a kérdésnek az eldöntésében, hogy mely érdekszféra kontrollálja a szakképzési tananyag meghatározását.

A kompromisszum tehát a véleményeltérések explicitté tétele nélkül, az eltérő elemzések későbbi lehetőségének a fennmaradásával köttetett. A véleményeltérések explicitté tételének az elmaradását az ez tette lehetővé, hogy a szakközépiskolai típusú képzésről csak pedagógiai jellegű diagnózist fogalmaztak meg, és nem került szóba a beiskolázási arányok kérdése. A pedagógiai jellegű diagnózis - nevezetesen a mezőgazdasági és ipari szakközépiskolák képzési céljának irreálisnak minősítése - önmagában nem állította szembe a különböző érdekszférákat. A kétféle értelmezés lehetőségének a fennmaradása így természetes módon annak a függvényévé tette a későbbi intézkedéseket, hogy a végrehajtói szférában adott időpontban melyik érdekszférára döntésbefolyásoló ereje növekedett meg. Mint látni fogjuk, a

hetvenes évek másodig feléig - vagyis éppen addig, amíg a döntéselőkészítés zajlott - a végrehajtói /kormányzati/ szférában egyértelműen a szakmunkásképzés expanziójában érdekelt munkaügyi igazgatás volt a domináns.

A munkaerőigények megnövekedése és a demográfiai apály kezdete a hetvenes évek elején érdekeltté tették a munkaügyi irányítást abban, hogy növelje az ifjúsági munkaerőforrás feletti intézményes kontrollt, vagyis hogy kiterjessze a vállalati munkaerőtervezéshez közvetlenül kapcsolódó szakmai képzés arányait. Ez a törekvés az extenzív típusú gazdaságnövekedés újraéledésének a szakaszában természetes társadalmi érdeknek tűnt, ám a művelődéspolitikai és az oktatásügyhöz kapcsolódó szakmai-pedagógiai érdekekbe ütközött. Ez utóbbi érdekszférán belül az 1961-es szakközépiskolai koncepciót kidolgozó szakmai csoport volt az, amellyel a munkaügyi irányítás a hetvenes évek elején leginkább kompromisszumot köthetett. Mivel ez a csoport a beiskolázási arányok kérdésével kevésbé foglalkozott, elegendőnek tűnhetett a kialakítandó új képzési forma, a középiskolai szakmunkásképzés koncepciójának általános elfogadtatása. Ez az 1972-es oktatáspolitikai párthatározatot megelőző döntéselőkészítési folyamatban megtörtént.

A középiskolai képzéssel foglalkozó szakértői, döntéselőkészítő munkacsoportban elsősorban a szakmunkásképzés és az 1961-es szakközépiskolakoncepció képviselői voltak jelen.⁴² Itt fogalmazódott meg az ipari és mezőgazdasági szakközépiskolák képzési célját irreálisnak minősítő diagnózis, illetve itt történt meg a középiskolai szakmunkásképzés pedagógiai újraértékelése. Az elfogadott kompromisszumos megoldás az volt, hogy

az ipari és mezőgazdasági szakközépiskolákban az elméletigényes szakmákban lehetővé kell tenni szakmunkásképesítés megszerzését is. A munkabizottságban elfogadott álláspont csak szakmai-pedagógiai kritériumok alapján értékelte a szakközépiskolákat, a képzési forma irreálisát megállapító ítéletét ilyenekre alapozta.⁴³ A középiskolai szakmunkásképzés indoklásában nem hivatkoztak a szakmunkásigények kielégítésének a kívánalmára. Az új képzési forma mellett a műszaki fejlődéssel kapcsolatos érveket hoztak fel.⁴⁴

Ugyancsak általános szakmai-pedagógiai érvek hangzottak el az új képzési forma bevezetése mellett a politikai döntéshozatalt megelőző indoklásban,⁴⁵ illetve ilyenek szerepelnek magában a párthatározatban.⁴⁶ A határozat megfogalmazása megengedte az új képzési formának egyszerű funkciógazdagító lehetőségként való értelmezését: "...mindenekelőtt az elméletigényesebb szakmákban - megfelelő tantervi változtatásokkal és a szükséges gyakorlati idő biztosításával - lehetővé kell tenni, hogy a végzettek szakmunkás-bizonyítványt kapjanak."⁴⁷ A döntéshozatalt követelő zárszóban jelenik meg az új képzési formának olyan értelmezése, hogy az a politikai és gazdasági funkciói miatt kiemelten fejlesztendő szakmunkásképzés kiterjesztésére nyújt lehetőséget.⁴⁸

A párthatározatot követően a szakigazgatási feladatokat elemezte a művelődési és a munkaügyi miniszter. Az előbbi nem említett az új képzési formával kapcsolatos feladatokat.⁴⁹ A munkaügyi igazgatás vezetője ellenben legelső feladatként említette a középiskolai szakmunkásképzés bevezetésének a megszervezését, s az új képzési forma koncepcióját átfogóan ér-

telmezte. Ez az értelmezés határozottan eltért a kezdetekben felvázolt koncepciótól, amennyiben az új képzési formának ideiglenesen az ipar szakmunkásszükségletének a kielégítésében is szerepet szánt.^{50.}

Ezzel a szakmai-pedagógiai és a szakmunkásképzési szféra között megkötött kompromisszum bomlásnak indult. A szakmai-pedagógiai szféra ragaszkodott a döntéselőkészítési szakaszban elfogadott kompromisszumos formulához és a technikai fejlődés kívánalmaira hivatkozva magában követelte az új képzési forma meghatározása feletti kontrollt.^{51.} Ezzel szemben a szakmunkásképzési szféra saját intézményi expanziójának a lehetőségét látta az új képzési formában, s azt mindenekelőtt az általa elfogadott vállalati munkaerőigények kielégítésének a szolgálatába kívánta állítani. Ennek érdekében szorgalmazta a szakmunkásképzés és a szakközépiskolai képzés összehangolt tervezését, a két iskola-típus közötti munkamegosztás kialakítását.

A középiskolai képzésre vonatkozó jogszabályoknak az elnöki tanács, illetve a kormány által történt módosítása után - mely módosítások maguk is nyitva hagyták a különböző értelmezések lehetőségét - ^{52.} a szakmunkásképzési és a szakmai-pedagógiai szféra közös feladatává lett az új képzési forma megteremtése, de a szakmunkásképzési szféra hatásköre jelentős kiszélesítésével. Ez az együttműködés nem funkcionált, ami a munkaügyi és oktatásügyi igazgatás konfliktusában jelent meg.^{53.}

A két szféra között 1974-ben született első kompromisszumos megoldás - a párthatározat szelleméhez ragaszkodva - az új képzési formát a meglévő képzési formák kiszélesítésére adott fakultatív lehetőségként értelmezte, és felhatalmazta a szakkö-

zépiskolákat szakmunkásvizsga szervezésére. Az ideiglenes megoldás 13 szakközépiskolai profilban tett lehetővé szakmunkásképzést /49 szakmában/.⁵⁴ E kompromisszum eredményeként azonban csak a fővárosban indult meg jelentősebb átszervezési hullám.⁵⁵

Az újabb kompromisszumkötés kereteit 1976-ra teremtet-
te meg egy új kormányrendelet, amely szabályozta a szakközép-
iskolák és a szakképzésben résztvevő vállalatok kapcsolatát,
illetve egyértelműsítette a képzési célok megváltoztatását, ki-
mondva, hogy az ipari, mezőgazdasági és élelmiszeripari szakkö-
zépiskolákban úgy kell a képzést megszervezni, hogy a végzettek
"gyakorlati felkészültsége elérje a kezdő szakmunkás követel-
ményszintjét." ⁵⁶.

Az új kompromisszum a munkaügyi igazgatás szempontjai-
nak a dominánssá válását tükrözte. Az ennek eredményeként szü-
letett rendelkezés már nem fakultatív lehetőséget nyújtott az
új képzési forma bevezetésére, hanem 16 szakközépiskolai pro-
filban kötelezővé tette. Az intézkedés tovább növelte a képzés
specializáltságát: az oktatható szakmák körét 49-ről 68-ra
emelte. A rendelkezés lehetővé tette az osztálykeretek felbon-
tását a szakmai tárgyak tanításakor, a III. és IV. évfolyamos
tanulóknak kötelezővé tette a vállalati tanműhelyben végzett
- általában heti két napos - munkát, és lehetővé tette, hogy a
szakmai elméleti tárgyakat ideiglenesen középiskolai végzett-
séggel, a gyakorlati tárgyakat pedig szakmunkásképesítéssel
rendelkező oktatók tanítsák.⁵⁷ Ez a rendelkezés az 1972-ben
kötött kompromisszumnak a szakmunkásképzési szféra javára tör-
tént felborítását jelentette. A kompromisszumot megkötő szak-

mai-pedagógiai csoport ekkorra - mint láttuk - gyakorlatilag kiszorult a döntéshozatali szférából.

A rendelkezés 1978 szeptemberére írta elő az új képzési forma bevezetéséhez szükséges átszervezések befejezését. A megyei átszervezési koncepciók kialakítása e rendelet szellemében indult meg.

Mint láttuk, 1977 végére a gazdaságpolitikában átfogó változások történtek, amelyek hatására a szakmunkásképzési szféra veszített súlyából, s ezzel lehetővé vált az 1972-ben megkötött kompromisszum eredeti formájához való visszatérés lehetősége. Az új kompromisszumkötésre 1977 végén sor került, aminek eredményeképpen a középiskolai szakmunkásképzést szabályozó 1976-os rendeletet módosító új rendelkezés született. Ez már nem azt írta elő, hogy mely szakközépiskolai profilokban kötelező áttérni a szakmunkásképzésre, hanem azt, hogy mely szakmák vonandók ki a szakmunkásképzési szférából. A rendelkezés 20 ún. elméletigényes szakmát sorolt fel, melyeket attól fogva csak érettségit adó iskolatípusban lehetett oktatni.^{58.}

A szakmunkásképzési célú szakközépiskolák szervezését tehát 1978-ban két olyan rendelkezés alapján végezték, melyek közül az egyik a szakmunkásképzési, a másik a szakmai-pedagógiai szféra értelmezésének kedvezett. Az átszervezés eredményeként 1978-tól országosan a szakközépiskolába beiskoláztak egyharmada szakmunkásképzést kapott. Az átszervezést elsősorban az előbbi rendelkezés határozta meg, mivel az ott feltüntetett szakközépiskolai profilokban jóval több tanuló képzése folyt, mint a második rendelkezésben feltüntetett elméletigényes szakmákban. Az átszervezés így végeredményben a szakmunkásképzési szféra elképzeléseit tükrözte.^{59.}

V. A MEGYEI IRÁNYÍTÁSI RENDSZER KIALAKULÁSA ÉS MŰKÖDÉSE

/Komárom megye esete/

Az első részben felvázolt kontextusban a hetvenes évek folyamán kialakult a középfokú iskoláztatás megyei irányításának a rendszere. E folyamaton belül három periódust különböztethetünk meg. Az első a hatvanas évek végétől kb. 1974-75-ig tart. Ezt az időszakot a megyei szintű irányítás igényének a felerősödése, az új irányítási koncepciók kialakulása, a korábbi centralizált irányításhoz kapcsolódó régi, és a kialakuló decentralizált irányításhoz kapcsolódó új elképzelések, koncepciók, érdekek konfliktusa jellemzi. A második időszak a középfokú oktatási intézmények teljes körének megyei kontroll alá kerülésével kezdődik és 1978-79-ig tart. Ezt az időszakot az egységes megyei irányítási koncepció megszilárdulása és az ennek megfelelő új struktúra realizálása jellemzi. A konfliktusok ebben az időszakban megoldódni látszanak: a megyei irányítás energikusan lép fel, sikeresen végrehajtja a középfokú struktúra átszervezését, bizonyos fokú egyensúly alakul ki. A harmadik időszak a hetvenes évek végén veszi kezdetét. Ekkor jelentős átszervezések már nem történnek. A figyelem elfordul a középfokú iskolázásról. Ugyanakkor az évtized közepén kialakult koncepció egy sor eleme lassan megkérdőjeleződik, az egyensúly kezd felbomlani. Előre vetíti az árnyékát a középfokot a nyolcvanas évek végefelé elérő demográfiai hullám, ami az érdekellentétek újbóli felerősödését fogja hozni.

A hatvanas évek második felében a megyei oktatásirányí-

tást a viszonylagos konfliktusmentesség jellemezte. Az országos politika eredményeként a Ratkó-időszakban született demográfiai hullámot a szakmunkásképzésen vezették át, ami a gazdasági munkaerőigényének tartós kielégítettségét jósolta.⁶⁰ A gazdasági szféra így különösképpen még nem ostromolta az oktatásügyet. A hatvanas évek második felében így az oktatásirányítás megyei szervei teljes energiájukkal a szakmai-pedagógiai kérdések gondozása felé fordulhattak. A megyei irányítás csúcsszerve is mindenekelőtt az ilyen jellegű kérdések megoldását várta tőlük.⁶¹ Kiemelten kezelték a középiskolai világnézeti és honvédelmi nevelés problémáját, elemezték az új gazdasági mechanizmusnak a kulturális szférára gyakorolt negatív hatásait, az országos oktatáspolitikát is megelőző kezdeményezéseket tettek a fizikai dolgozók gyermekeinek pedagógiai segítésére.⁶² A megyei oktatásirányítás szakmai-pedagógiai tevékenységét az oktatásirányítás országos hatósága is elismerte. Ugyanakkor kritika érte a megyei művelődési osztálynak a feltételek megteremtésével kapcsolatos tevékenységét.⁶³

A hatvanas évek legvégén változás történt. A gazdaságban új tendenciák bontakoztak ki, melyek hatására kezdett nyomás nehezedni a megyei oktatásirányításra. A gazdasági reform első éveiben - a várakozásokkal ellentétben - a megyében is újabb ipari expanzió bontakozott ki, ami rögtön felszippantotta a szakmunkásképzésen keresztül haladó demográfiai hullámot.⁶⁴ A beruházások jelentős részét a hetvenes évek első felében kívánták üzembe helyezni, s az új létesítmények komoly munkaerőigényeket jelentettek be. Noha a megyei politikai vezetés nem deklaráltan támogatta az extenzív iparfejlődés újra nekilódulá-

sát,^{65.} a megyei igazgatás kezdte érezni a nyomást. Ezzel elindult az a folyamat, melynek során a megyei oktatásirányítás fokozatosan hagyományos szakmai-pedagógiai jellegű irányítási stílusának a feladására kényszerült, s a megyei igazgatás egyéb - oktatáson kívüli - hatóságaival együttműködve új szemléletet kellett elfogadnia. Ez nem ment konfliktusok nélkül.^{66.} A hagyományos szemlélet és irányítási stílus megváltozásától az oktatásirányítók saját szakmai identitásuk elvesztését féltették,^{67.} és - igaz ritkán - az ipar munkaerőhiányának a jogosságát is kétségbe vonták.^{68.} Álláspontjukat ebben az időben, úgy tűnik, a megyei politikai vezetés is támogatta.^{69.} A hetvenes évek végére így a megyei oktatáspolitikában nagyjából hasonló súllyal szerepelt két erő: az egyik az irányítás szakmai-pedagógiai jellegének a fenntartását kívánta, korlátozni szeretne volna az ipar munkaerőigényeit és - mindennek megfelelően - a beiskolázási arányokat a teljesértékű középiskola javára kívánta visszabillenteni.^{70.} A másik a gazdasági fejlődéshez kötődő jogos társadalmi igénynek ismerte el a vállalati munkaerőigényeket, az oktatásirányítást mindenekelőtt az ezekkel való törődésre kívánta rávenni és a középfokú iskoláztatás struktúrájának radikális átalakítását javasolta, olymódon, hogy az általános képzés aránya a lehető legminimálisabbra csökkenjen. A hetvenes évek első felében e két erő gyakorlatilag egyensúlyban volt. Hol az egyik, hol a másik manifesztálódásának lehetünk tanúi.

Az országos oktatáspolitikában kialakult patthelyzet elősegítette ennek az egyensúlyi állapotnak a fennmaradását.^{71.} Elmozdulásra csak a hetvenes évek közepe felé került sor. A de-

centralizálás után egységes megyei elképzelést kellett kialakítani a középfokú iskoláztatásról. Több ok miatt az ipari munkaerőigények felől érkező nyomás a megyei koncepció kidolgozása idején vált legerősebbé. Ekkor indult be egy sor olyan üzem, melyek építését a gazdasági reform utáni évek beruházási felfutásakor kezdték el. Ekkor indították el országos programok keretében egy sor olyan óriás ipari beruházást, melyek a megyét különösen erősen érintették.⁷² Ekkor - tehát a munkaerőigények tetőzésekor - apadt legmélyebbre a középfokon áthaladó demográfiai hullám.⁷³ Végül, az országos politikában is - mint láttuk - olyan változások zajlottak le a hetvenes évek elején, melyek a munkaerőigényes extenzív gazdasági növekedést újraértékeltek, s az ideológia szférájában ennek megfelelően a fizikai munka presztizsét emelték. A középfokú iskoláztatás egységes megyei rendszerének a koncepciója mindezek hatására úgy alakult, hogy abban a vállalati igényeknek megfelelő specializált képzési formák kaptak kiemelkedő helyet. A koncepciót elkészítő megyei irányítás főbb feladata ezáltal az lett, hogy a kislétszámú korcsoportokat elossza a relatíve szűk és nagyszámú specializált képzési formák között, vagyis hogy a hatalmi elosztó szerepét vállalja egy nyomasztóan szűk keresztmetszetekkel jellemezhető hiányhelyzetben. E feszültségterhes helyzetben lehetetlen lett volna továbbra is a hagyományos szakmai-pedagógiai elvekhez kötődő irányítási stílus gyakorlása. Noha a szigorú elosztási politika bevezetésének a kérdésében a vélemények megoszlottak,⁷⁴ ennek adott viszonyok között nemigen volt más alternatívája. A decentralizálás után a feszültségek kezelésének a felelőssége a megyei irányítás vállára nehezedett, s így szín-

te törvényszerűen alakult ki egy a határozott és energikus beavatkozást szorgalmazó irányítási stílus. Ez mindenekelőtt a beiskolázástervezési szempontoknak az intézmények és a lakosság felé történő közvetítését jelentette.^{75.}

A középfokú iskoláztatásért való megyei felelősség megjelenése az irányítói szféra átrendeződéséhez vezetett. Az újfajta irányítási stílus kialakulását az adminisztratív és politikai irányító személyzet kicserélődése is kísérte.^{76.} Ebben az időszakban kristályosodott ki az a megyei szintű irányítási felfogás, amely néhány jól körülhatárolható szervezési elvben nyilvánult meg, és amely ezen elvek realizálása érdekében szigorúan őrködött a megyei szintű irányítási kontroll hegemoniájának a fenntartásán.^{77.}

A megyei irányításnak több olyan centrifugális erővel kellett szembenéznie, melyek az egyensúly fenntartását veszélyeztették. Az intézmények expanziós vagy stabilitásigénye és a vállalati szférának a radikális átszervezésre irányuló érdeke mellett jelentkezett a megyei szint alatti, elsősorban városi igényekben jelentkező széthúzó erő. A decentralizálást követően városi szinten is megerősödött a középfokú iskolastruktúra befolyásolásának az igénye, s a városok is kezdtek kidolgozni többé-kevésbé átfogó iskolafejlesztési koncepciókat. A megyei irányítás ezeket sikerrel közömbösítette.^{78.}

Az egységes megyei irányítási rendszer koncepciójának elvei már a hatvanas évek végén kezdtek megfogalmazódni, koherens rendszerbe azonban csak az évtized közepére rendeződtek. Ezek az elvek egy olyan megyei szinten szabályozott iskolarendszert sugalltak, amely a gazdaságosan működtethető, csak egyfő-

le speciális képzés nyújtó, nagyobb területi beiskolázású intézményformára épült. Az elvek kettős funkciót töltöttek be. Egyrészt kifejezték a megyei irányító személyzetnek a képzési rendszer ésszerűsítésére való törekvését, másrészt legitímizálták a decentralizálás után természetes módon meginduló hatalmi átrendeződést, ami személycserékben, intézményfejlesztésekben és visszafejlesztésekben, átszervezésekben stb. jelentkezett. Alapelvvé vált a "profil tisztítás", a "koncentráció" és a "regionális beiskolázás". A kialakuló iskolaszervezési koncepció racionális és gazdaságos intézményfejlesztést szorgalmazott, amely viszonylag kevés költségvetéssel a lehető legtöbb specializált képzési formát tudja nyújtani. Noha a koncepció elsősorban a gazdaságossági megfontolásokon nyugodott, lehetőséget biztosított a szakmai-pedagógiai igények kielégítésére is azáltal, hogy a nagy területről összegyűjtött tanulókat a nevelés számára kedvező lehetőséget nyújtó kollégiumokban akarta elhelyezni. A kollégiumi nevelési lehetőségek kiszélesítésével járó regionális iskolafejlesztési koncepció kompromisszumlehetőséget kínált a gazdaságossági megfontolásokat és a szakmai-pedagógiai szempontokat hangsúlyozó csoportok között.^{79.}

Az egységes megyei irányítási rendszer koncepciójának másik fontos eleme volt az általánosabb képzést nyújtó középiskolai és a specializált képzést nyújtó szakmunkástanuló iskolai formák különbségeinek a tompítása. Láttuk, hogy az oktatáspolitikai országos színterén a kétféle iskolatípus köztes formájának /a középiskolai szakmunkásképzésnek/ a kialakítása milyen eltérő motívumokhoz kapcsolódott. Megyei szinten a köztes képzési formák kialakítása, illetve a két iskolatípus közötti munkameg-

osztás megteremtése tisztán a racionális szervezést szolgálta. A szakközépiskola és a szakmunkásképzés közötti munkamegosztás kialakításával egyrészt lehetővé vált "felesleges párhuzamosságok" kiküszöbölése, másrészt mód nyílt az általános képzési formák még erőteljesebb visszaszorítására.⁸⁰ A szakmunkásképző középiskola koncepcióját a megyei irányítás, úgy tűnik, nem kívánta a szakmunkásképzési forma színvonalának emelésére felhasználni.⁸¹

A megyei középfokú oktatási struktúrájának az új elvek szellemében történő átszervezésére részben folyamatosan, részben egycsapásra, 1978-ban került sor, amikor a szakközépiskolai szakmunkásképzésre vonatkozó kormányrendelet végrehajtása történt.⁸² Az átszervezést megelőző időszakban a megyei oktatásirányítás élénk érdekegyeztető tevékenységet folytatott. Szorgalmazta a megyei munkaerőigények pontos földerítését, vállalatokat keresett meg, hogy igényeik iránt érdeklődjön, szakképzési igények jogosságát bírálta el. A középtávú munkaerőigény tervek alapján tervezetet készített arról, hogy a szakmunkásképzés és a szakközépiskolák együttesen hogyan tudják kielégíteni az egyes szakmák igényeit. Az első elképzelések tisztán teoretikusak voltak: megpróbálták felvázolni az elméletileg optimális struktúrát, figyelmen kívül hagyva az intézményi szféra tehetetlenségét. Ezek az elképzelések még igen rugalmasnak, könnyen alakíthatónak feltételezték az intézményhálózatot. Célkitűzésük a "koncentrált" és "egységes" struktúra kialakítása volt.⁸³ A koncepcióalkotást a szakközépiskolai szakmunkásképzésről szóló kormányrendelet zárta le. Ez szellemében egybevágott a megyei irányítás addig felvázolt elképzeléseivel, de

gyors, operatív végrehajtási intézkedéseket követelt.⁸⁴ A megyei oktatásirányítás kb. fél év alatt elkészítette az átszervezés operatív tervét, amely immár a meglévő feltételek, anyagi eszközök, és az érdekegyeztetések eredményeinek figyelembe vételével alakult ki. A hosszútávú koncepció fokozatos realizálása helyett így a kormányintézkedés gyors végrehajtására került a hangsúly.⁸⁵

Láttuk, hogy az oktatáspolitikai országos szinterén 1977/78-ban változások indultak el, amelyek tükröződtek a szakközépiskolai szakmunkásképzés bevezetésének az értelmezésében is.⁸⁶ Ezzel egyidőben a megyei oktatásirányítás szintjén is kezdett megmutatkozni bizonyos fokú szkepszis az erősen specializált, megyei szinten egyensúlyban tartott középfokú iskolastruktúrával kapcsolatban. Ennek első jelei már a szakközépiskolai szakmunkásképzés egységes bevezetésének idején, 1978-ban megjelennek. Kiderült, hogy azokért a praktikus szervezési előnyökért, melyeket az átszervezések nyújtanak, hosszútávon komoly árat kell fizetni.⁸⁷ Ezzel egyidőben az "egységes" és "koncentrált" megyei középfok-koncepció más elemei is megkérdőjeleződnek.

A nyolcvanas évek elejére a hetvenes évek közepén kialakult koncepció szinte valamennyi eleméről kiderült, hogy működési zavarokhoz vezet. A szakmai képzés területi koncentrációjával szemben a helyi /főleg városi/ érdekek fogalmazzak meg érveket. Ez ugyanis gyakran bizonyos városok érdekeinek a többi felé helyezését jelenti.⁸⁸ Nem működik a regionális beiskolázás sem úgy, ahogy kellene, mert nehéz tanulókat toborozni a lakóhelyüktől nagyon távol lévő iskolákba, és az ehhez

szükséges megyék közötti kooperáció sem problémamentes.⁸⁹ A kollégiumokat így nem sikerül megfelelően benépesíteni, ám lassan át is alakul a kollégiumi nevelésről alkotott szakmai-pedagógiai elképzelés. Előtérbe kerül a családi nevelés, amit csak fokoz az ötnapos munkahét bevezetése. A középiskoláknak a városokhoz történt decentralizálása /1978/ után a struktúrára ható centrifugális erők felerősödnek, a városok bele akarnak szólni saját iskolastruktúrájuk alakításába.

Mindennél azonban fontosabb a vállalati munkaerőtervekbe vetett hit alapos megingása. 1978 után a piac szerepe újra felértékelődött a gazdaságban. A vállalatok piacérzékenysége fokozódásával gyakorivá vált a gyors termékszerkezetváltás vagy éppen kapacitásleépítés kívánalma, ami megbízhatatlanná tette a munkaerőigényeket. A recesszió egyébként is csökkentette a munkaerőpiaci nyomást, ami rögtön a specializált szakképzési szféra kiterjesztése iránti igény csökkenéséhez vezetett. Az eddig munkaerőt követelő vállalatok ezután nem is biztos, hogy garantálni tudják a végzett szakmunkások elhelyezkedését.

De megváltozik maguknak a vállalatoknak is a véleménye. A jogszabályok a munkaerőigények bejelentése mellett egyre inkább a képzésben való kötelezettségvállalást is előírják, ami rossz üzletté teszi a gátlástalan szakmunkásigénylést. A szabadabbá váló munkaerőpiacon semmi nem garantálja, hogy az igényelt szakmunkás valóban az igénylő vállalatnál fog elhelyezkedni: az igénylés helyébe a munkaerő megvásárlásának a kényszere lép, ami csökkenti a szakmunkásképzés intézményesen kontrollált szférájának a jelentőségét a vállalatok szemében.

A munkaerőnek a szabadabb munkaerőpiacon való felértékelődése drágábbá teszi az élőmunkaigényes technológiákat, ami ugyancsak az igénylés-rendszer ellenében hat. Mindezzel jelentősen enyhül a megyei oktatásirányításra nehezedő nyomás, amely lassan feleslegessé teszi az erőteljes beavatkozás módszerét.

A középfokú iskoláztatás egységes megyei rendszerének koncepciója mindennek megfelelően lassú változáson megy keresztül. Egyrészt előtérbe kerülnek az általános képzési formák,^{90.} másrészt kihangsúlyozódik a vállalatoknak a szakképzés szervezésében viselt felelőssége.^{91.} Az irányítási rendszer egészének változatlansága esetén azonban a diszfunkciók jelentős része kiküszöbölhetetlen marad.^{92.}

JEGYZETEK

1. A középfokú oktatás szerkezetéről beszélve két különböző dologra gondolhatunk: egyrészt arra, hogy egy adott időpontban milyen képzési formák vagy iskolatípusok léteznek, másrészt arra, hogy ezek között milyen arányban oszlanak meg a beiskolázott tanulók. Ennek megfelelően az oktatás szerkezetének a megváltoztatására törekvő érdekcsoportok - ha ezt nem is teszik explicitté - mindkét kérdésben állást foglalnak: részben egy adott iskolatípus mellett állnak ki, részben a beiskolázási arányokat akarják megváltoztatni. Emellett a distinkció mellett egy másikat is érdemes tenni: célszerű megkülönböztetni azt a helyzetet, amikor a középfokra való beiskolázás aránya növekszik, attól a helyzettől, amikor az alapfokú iskoláztatásból kilépők teljes körét már beiskolázzák különböző iskolatípusokba. Az utóbbi esetben az egyes intézménytípusokhoz kapcsolódó érdekcsoportok automatikusan konfliktusba kerülnek egymással, mivel az egyes típusok csak a többi kárára terjeszkedhetnek.
2. A politikai rendszernek a társadalmi integrációban játszott kizárólagos szerepe 1956 után kezdett megszűnni. E nyitódási folyamatot így írja le Bihari Mihály: "...egyre inkább érvényesülnek a társadalom különböző alrendszerében ható speciális törvényszerűségek, szemben a társadalmi reprodukció monolitikus-politikai szervezésével, és helyette a sokféle társadalomszervező elv politikai integrációja bontakozik ki." /v.ö. Politikai mechanizmus és demokrácia, in: Válság és megújulás, Budapest, Kossuth, 1982./
3. A gazdaságnak és a politikának a hetvenes években történt eseményeivel kapcsolatban v.ö.: Antal László, Fejlődés

kitérővel, Pénzügykutató Intézet, 1979; Laky Teréz, A re-centralizálás rejtett mechanizmusai, Valóság, 1980/2; Bogár László, A fejlődés ára, Budapest, KJK, 1983; Szalai Erzsébet, A reformfolyamat új szakasza és a nagyvállalatok, Valóság, 1982/5; Major Iván, Az 1979-81. évek és a hosszú szakaszok a magyar gazdaság fejlődésében, in: A jövő tervezése - a tervezés jövője, OT Tervgazdasági Intézete, Budapest, 1982.

4. A megyei döntési szféra szerkezetének és működésének a leírása megtalálható a "Megyei oktatásirányítás és politika" /Oktatáskutató Intézet, 1982/ c. kéziratomban.
5. Az oktatáspolitikai konfliktusainak fogalmi megragadására tesz kísérletet E.P.Morgan, Two Paradigms of Urban Educational Policy: the Quest for Equality & its Central Dilemma /Polity, vol. XV., N^o1, 1982, 48-71./ című tanulmányában. Az oktatáspolitikai törekvéseket két dimenzió mentén csoportosítja: egyfelől aszerint, hogy kisebbségpártoló, egyenlősítő illetve elitképző célokat tűznek-e ki, másfelől aszerint, hogy a szakmai bürokrácia vagy a lakossági csoportok kontrolljára helyezik-e a hangsúlyt. Ugyancsak az oktatáspolitikai célok tipológiáját találhatjuk M.Kogan, Oktatáspolitikai tanulmány az érdekcsoportok és a parlament működéséről című könyvében /magyarul olvasható: Oktatás és politika, külföldi szövegek/II., kézirat, Oktatáskutató Intézet, 1983/. Kogan nevelési, társadalmi, gazdasági és intézményi érdekeket szolgáló politikai törekvéseket különböztet meg.
6. A gazdasági racionalitás /pl. hatékonyságra törekvés/ és az ideológiai értékek /pl. szocialista erkölcs/ elkerülhetetlen összeütközését elemzi Kornai János, Hatékonyság és szocialista erkölcs című tanulmányában /Valóság, 1980/2/

és e két tényező újra meg újra visszatérő konfliktusaként írja le a szovjet oktatáspolitikai történéseit Margaret S. Archer, *The Social Origins of Educational Systems* című könyvének a szovjet oktatásügyről szóló fejezetei /Sage Publications, London, 1979./

7. A szakmai-pedagógiai csoport legjelentősebb oktatáspolitikusa az ötvenes évek végéig, Jóború Magda.

1941-46 között gimnáziumi tanár volt Mezőtúron, 1946-48 között népi kollégiumi igazgató, 1948-50 között a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének főtitkára, országgyűlési képviselő, 1950-58 között oktatásügyi miniszterhelyettes, 1958-tól az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója 1982-ben bekövetkezett haláláig. 1963-72 között az ELTE pedagógiai tanszékén docens volt, 1974-76 között az UNESCO Közgyűlés elnöke /v.ö. Pedagógiai Lexikon, Akadémiai, Budapest, 1977./. Az egységes és általános politechnikai képzés elméletét - elsősorban az egész Európában lezajló technikai fejlődés tényéből kiindulva - "Élet és iskola" /Gondolat, Budapest, 1961/ című könyvében fejtette ki. A hetvenes évek közepére jósolta 18 éves korig tartó középiskola kötelezővé tételét /i.m. 113./, amely az általános műveltség és a szakképzés harmonikus összeegyeztetésén alapult volna. Az 1961-es oktatási törvény szelleme s a szakközépiskola koncepciója jelentős részben ezen az elképzelésen alapult.

A reform végrehajtás során a koncepció változott, konkrét szervezeti érdekekhez és más személyekhez kapcsolódott /v.ö. 39. jegyzet/. A hetvenes évek elején az általános és szakképzés összehangoló középiskola koncepcióját az 1968-ban elindított Középfokú Szakképzés című folyóirat képviselte, amely 1975-ig állt fenn.

8. A gazdaságtervezési szféra legnagyobb hatású képviselője Timár János, közgazdász. 1958-60 között az MTA Közgazdasági Intézetének volt munkatársa, 1960-74 között az Országos Tervhivatal távlati munkaerő illetve életszínvonal tervezéssel foglalkozó osztályait vezette. 1974 után tanszékvezető lett az MKKE Munkatudományi Tanszékén. Ugyancsak e szféra képviselője Monigl István. /v.ö. Pedagógiai Lexikon/
9. A szakmunkásképzési szféra legfontosabb képviselője Pápai Béla. 1958-ban végzett az ELTE Bölcsészettudományi karán. 1967-ben lett a MÜM szakoktatási és továbbképzési főosztályának a vezetője. Ezzel egyidőben főszerkesztője lett a Szakmunkásnevelés című folyóiratnak, amely ennek a szférának a véleményeit képviselte. Pápai Béla nevéhez fűződik jelentős részben az iskolarendszerű szakmunkásképzést elfogadó 1969-es Szakmunkásképzési törvény megalkotása /v.ö. Pedagógiai Lexikon/.
10. E csoport strukturálódása a mai napig sem ért véget, így ezt a legnehezebb azonosítani. Minthogy a hetvenes évek oktatáspolitikájára még nemigen gyakorolt hatást, talán mellőzhető is ez az azonosítás.
11. Bizonyos elemzések léteznek. Így például: Sáska Géza, Egy döntéssorozat kényszerpályája, Mozgó Világ, 1981/12; Salamon Gabriella, Oktatáspolitikai és oktatástervezés Magyarországon 1960-1970, doktori disszertáció, 1976; Monigl István, A népgazdasági tervezés és az oktatási rendszer kapcsolata, Akadémiai, Budapest, 1979, 9-23.o.
12. Az ötvenes évek végén a MTESZ alakított ki szakképzési koncepciót. Ezt a szervezet 1957 november 22-23-án meg-

tartott Műszaki Oktatási Konferenciáján fogadták el. E koncepció szerint "...valóban általánosan képzett, elméleti-műszaki tanulmányokkal felvértezett és a termelés konkrét technikájában jártas szakemberekre van szükség" /v.ö. Vendégh Sándor, Általános képzés és szakosodás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1973, 54. o./. E koncepció szorgalmazta a technikusképzés magasabb szintre emelését.

13. Tudomásom szerint az 1961-es reform első nyilvános bírálata Timár János-nak a Magyar Tudomány 1961 /7-8. számában megjelent tanulmánya, melynek a címe "Oktatási rendszerünk fejlesztésének néhány problémája".
14. Timár János 1970-ben a Társadalmi Szemlében Kiss Árpáddal, az OT majd az OMFb elnökével közösen írt kétrészes cikket tett közzé, amely a gazdaságtervezői szférának eddigre körvonalazódó, immár pozitív álláspontját tartalmazza. Itt fogalmazódik meg először a gazdaságtervezői szféra 10 osztályos iskolakoncepciója: "A távlati tervezésben részt vevő oktatási-tervezési szakemberek szerint a népgazdaság munkaerőigénye szempontjából már most megérett a helyzet a huszonöt évvel ezelőtt létrehozott nyolc osztályos általános iskolai oktatás továbbfejlesztésének és időtartama meghosszabbításának a megvizsgálására /.../ A'felfelé' való meghosszabbítás azt jelentené, hogy megosztjuk a mai középiskolai képzés időtartamát, s egy részét kötelező és 'általános' iskoláztatási jelleggel, hozzacsatoljuk a mai általános iskolához" /v.ö. Kiss Árpád - Timár János: Szakemberellátás - munkaerőstruktúra, Társadalmi Szemle, 1970/7-8, 22. o./.

15. A hatvanas évek végén átfogó korszerűsítési és reformtervek készültek a szakmunkásképzés fejlesztésére, melyekben az intézményi expanzió mellett kulcsfontosságú helyet foglaltak el a fiatalok szocializációjával kapcsolatos értékek. A fejlesztési koncepcióban kiemelkedő szerepet szántak a hetvenes évekkel kezdődő IV. öt-éves tervnek /v.ö. Ferencz László, A szakmunkásképzés előtt álló oktatáspolitikai és pedagógiai feladatok, Szakmunkásnevelés, 1967/3./. Ebben az időszakban olyan autonóm, saját ethosszal, fejlődésigénnyel rendelkező önálló történeti tudat kialakítására törekvő intézményi szféra alakult ki, amelyre kevés példát találhatunk. Ennek az autonóm intézményi identitásnak a kialakítását szolgálta az a tudományos ülésszak, amelyet a felszabadulás 25. évfordulója és a Lenin centenárium alkalmával tartottak 1970-ben. Itt Pápai Béla beszédében a szakmunkásképzés történetének három nagy "megrázkódtatását" említi: az elsőt a korai ötvenes évek politikai voluntarizmusa, a másodikat az 1953-as fordulat, a harmadikat pedig az 1961-es oktatási reform okozta /v.ö. Pápai Béla, A gazdasági és társadalompolitikai fejlődés hatása a szocialista szakmunkásképzés alakulására, Szakmunkásnevelés, 1970/6/. A hetvenes évek elején a szakmunkásképzési szféra további expanzióra számított: "...a szakmunkásképzés koránt sincs még a kiteljesedett fejlődés állapotában", olvashatjuk a témában illetékes munkabizottság dokumentumaiban 1972-ben /v.ö. a szakmunkásképzéssel foglalkozó munkacsoport jelentése az "Oktatásügyünk pártfelülvizsgálata" c. dokumentumgyűjteményben, OPKM, 1972/.
16. Kiss Árpád és Timár János említett cikkében fogalmazódik meg az a probléma, hogy az iskolarendszer "merevsége"

miatt a tanulók csak két rossz lehetőség között választhatnak /vagy érettségit szereznek, vagy szakmunkások lesznek/, és nincs lehetőségük egy harmadik utat bejárva iskolázott betanított munkássá válni. A 10 osztályos iskola koncepciója ezt az ellentmondást kívánja oldani. Az említett cikk már munkaerőigény prognózist is tartalmaz, amely ezt támasztja alá:

	az iskola- rendszer várható ki- bocsátása /1976-80/	a gazdaság várható iránya /1980/
Szellemi dolgozó	38 %	24 %
Szakmunkás	35 %	25 %
Betanított és segédmunkás	27 %	51 %

E prognózisok nemcsak a betanított és segédmunkás kategória képzésének bevallott feladatától idegenkedő szakmai-pedagógiai, hanem a szakmunkástúlképzési prognózist visszaautasító szakmunkásképzési szférát is szembeállították a gazdaságtervezőkkel.

17. Noha az autonóm szocializációs minta kihangsúlyozása a szakmunkásképzésnek mindig természetes velejárója volt, a hatvanas évek második felében ez felerősödött. Több írás jelent meg ekkor a "Szakmunkásnevelés"-ben, bírálva a szakmai képzésre szorítkozó, a nevelést háttérbe szorító prakticista, technokrata szemléletet. Ezek az írások kiemelik az iskolatípus autonóm politikai funkcióját is: pl. "Létezik-e, létezhet-e 'semleges út', az uralkodó osztály céljait alá nem támasztó vagy még inkább keresztező nevelés? Ilyen nincs, mint ahogy 'közmegegyezés' sincs a kizsákmányoló és a kizsákmányolt osztály között. A 'közmegegyezés' a kapitalista országokban valójában a munkásosztály nevelési céljainak a

leszerelését, a szocialista országokban az ideológiai behatolás, fellazítás eszközét jelenti. Ez a veszélyes nézet jó talajra találhat a szakképzési gyakorlatunkban eluralkodó prakticismusban..." /v.ö. Dr. Kurucz Imre: Neveltség - szakműveltség - politikus magatartás, Szakmunkásnevelés, 1969/7./; "...a szakmai tudás önmagában nem elégséges a szakmunkás számára. Nem szabad egyszerűen termelőerőt látnunk a szakmunkásokban. Azoknak társadalmi funkciójuk, hivatásuk van. A szocialista társadalomban a munkásosztályé a vezető szerep. A munkásosztálynak pedig a gerincét a termelőmunkát végző fizikai dolgozók alkotják, akik között lényegében legkvalifikáltabbak a szakmunkások" /v.ö. Pápai Béla, Gondolatok a pedagógusnapon, Szakmunkásnevelés, 1969/6/.

18. Ennek a közeledésnek egyik megnyilvánulása a Magyar Pedagógiai Társaság Szakképzési Szakosztályának egy 1971-ben tartott tudományos ülésszakja, amely a szakoktatás kérdéseivel foglalkozott, ahol a szakmunkásképzési szféra is képviseltette magát. A Pedagógiai Társaságnak az ülészakot megnyitó elnöke a vitás kérdések kihangsúlyozására hívta fel a résztvevőket. Ennek megfelelően itt hangot kaptak a szakmunkásképzési és a szakmai-pedagógiai szférának eltérő véleményei is. Ezek között fontos az 1965-ös párthatározattal létrehozott emeltszintű szakmunkásképzésnek a megítélésében megnyilvánuló véleményeltérések is. Ezt a képzési formát a szakmai-pedagógiai szféra képviselői helytelenítették, mert a zsákutcás képzés tartósítójaként tekintették. A szakmunkásképzési szférát képviselő Pápai Béla itt az 1965-ös korrekció mellett foglalt állást, és elképzelhetőnek tartotta az általános iskola meghosszabbítását differenciált utolsó évfolyamokkal. /v.ö. A magyar szakoktatás helyzete, Magyar Pedagógiai Társaság, 1971./

19. A két szféra közötti kapcsolat egyik megnyilvánulása az a kutatás, amely a szegedi tudományegyetem pedagógiai tanszékén indult a hatvanas évek elején. Ennek eredményeit foglalja össze Nagy József "Az iskolafokozatok távlati tervezése" című könyvében /Tankönyvkiadó, Budapest, 1970/. A szerző a közgazdasági szemléletmód hiányát veti a szakmai-pedagógiai szféra szemére. A gazdaságtervezői szféra az 1965-ös korrekciónak a szakmai-pedagógiai szféra által történő visszautasítását jelentős részben annak tudta be, hogy az 1965-ös párthatározatot nem követte szakmai propaganda /v.ö. "A társadalmi-gazdasági fejlődés és az oktatás" témájával foglalkozó munkacsoport jelentése az "Oktatásügyünk pártfelülvizsgálata" c. dokumentumgyűjteményben/.
20. "...a művelt szakmunkásképzés célját elérte. Ezzel az iskolatípussal kapcsolatban a problémát inkább az jelentette, hogy /.../ a foglalkoztatási követelmények nem igényeltek valamennyi szakmában az érettségi szintjéig terjedő szakmunkásképzést." /v.ö. a szakmunkásképzési munkacsoport jelentése az "Oktatásügyünk pártfelülvizsgálata" c. dokumentumgyűjteményben/.
21. Ugy tűnik, hogy az említett Nagy József által vezetett kutatásoktól eltekintve a szakmai-pedagógiai szféra a hetvenes évekig az egyes képzési formákról kizárólag elvont pedagógiai kritériumok alapján mondott ítéletet, és nem érzékelte a képzési formába belépők mennyiségi változásainak a hatását. Ennek megfelelően, ha ezen kritériumok alapján egy képzési forma megfelelő volt, azt elterjeszthetőnek tartották, és nem foglalkoztak azzal, hogy az adott korcsoport hány százalékát célszerű oda beléptetni. Az 1961-es koncepciónak megfelelő ún. "rég

típusú" szakközépiskola rehabilitását is ilyen kritériumok alapján kívánják a koncepció hívei /v.ö. A szakközépiskolai munkacsoport jelentése az "Oktatásügyünk pártfelülvizsgálata" c. dokumentumgyűjteményben/.

22. A tudományos technikai forradalom elméletének egyik legjelentősebb magyarországi népszerűsítője Marx György fizikus, aki az 1972-es oktatáspolitikai párthatározatot előkészítő munkabizottságok egyikét vezette. Az általa vezette munkabizottság olyan oktatási konzekvenciákat vont le a TTF beköszöntéből, melyek az elméleti oktatás kiterjesztésének igényét sugallták: "A tudományos technikai forradalom munkás- és tudósidealja a folyamatokat áttekintő, azokat megújító, egymástól távol végzett mérések eredményeit egybevető, belőlük új összefüggéseket kidolgozó ember /.../ A tudományos technikai forradalomban akkor állhat helyt népünk, ha a nemzetet naggyá tevő 'művelt emberfők' elsokasodnak. Az iskolának csökkentenie kell a távolságot a közgondolkodás és a kor legkiválóbbjainak gondolkodása között" /v.ö. Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai, Tankönyvkiadó, Budapest, 1973. 90-91. o./. Részletesebben: v.ö. Marx György, Iskolák a tudományos technikai forradalomban, Társadalmi Szemle, 1972/2.
23. Ebben a témában: v.ö. Ferge Zsuzsa, Társadalmi mobilitás és a társadalom nyitottsága, Valóság, 1969/6; Gazsó Ferenc, A közoktatási rendszer mobilitási funkciói, Köznevelés, 1972/17; Gazsó Ferenc, A társadalmi mobilitás és az iskola, Társadalmi Szemle, 1971/5; Ferge Zsuzsa, A társadalmi struktúra és az iskolarendszer közötti néhány összefüggés, Szociológia, 1972/1.

24. Például: "...azt állítjuk, hogy szocialista viszonyok között mód van a gazdaságcentrikus, azaz a fejlettséget így vagy úgy gazdasági terminusokban kifejező és értékelő szemlélettől való bizonyos, noha távolról sem teljes elszakadásra. A 'bizonyos mértékű' elszakadás azt jelenti, hogy a produktivista szemlélet értékei mellé új, az előbbiektől finalitásukban független értékeket is bekapcsolunk, amelyek elérése sem rövid, sem hosszú távon nem szükségképpen gazdaságos" /v.ö. Ferge Zsuzsa, Társadalmunk rétegződése, KJK, Budapest, 1969. 319. o./.
25. Az 1972-es oktatáspolitikai párthatározatot előkészítő munkabizottságok közül a "Társadalmi-gazdasági fejlődés és az oktatás" témával foglalkozó bizottságban volt legerősebb a gazdaságtervezői szféra képvisellete. A bizottság titkára Timár János /OT munkaerő és életszínvonal távlati tervezési osztály/ volt, és tagjai voltak Bán Géza /OT területi szociális és kulturális osztály/, Cravero Róbert /OT pénzügyi főosztály/, Iván A. Pál /OT foglalkoztatástervezési osztály/ és Kovács János /MTA Közgazdasági Intézete/. A munkacsoportban az oktatásügyi szférát az MM tervfőosztályának egy munkatársa képviselte. Ennek a munkabizottságnak a dokumentumaiban található az 1961-es reformkoncepció legerőteljesebb bírálata: "...igen sok az illúzió. Az 1950-es évek elején a szocializmus közeli felépítéséhez kapcsolódó népszerűsítő propaganda, az 1960-as évektől a «tudományos technikai forradalomról» szóló, és a tudományos megalapozottságnak nem egyszer csak a látszatát keltő irodalom alapján olyan nézetek alakultak ki, hogy az egyszerű és nehéz fizikai munkák megszűnése a közeljövő perspektívája és már a mai generációk olyan korban élnek, amikor a «fizikai munka helyét az alkotó szellemi tevékenység

veszi át», és így «minden munkás a technikus és mérnök szintjére emelkedik föl». A munkabizottság véleménye szerint az 1965-ös szakközépiskolai koncepció továbbra is életképes. /v.ö. 3. számú munkabizottság jelentése az "Oktatásügyünk pártfelülvizsgálata" c. dokumentumgyűjteményben./

26. A szakmai-pedagógiai szféra valóban nem egységes. Legalább két olyan jelentősebb dimenzió van, melyek mentén a szféra megoszlik. Ezek közül egyik az, hogy képviselői a nevelésnek inkább lélektani vagy inkább társadalmi funkcióit hangsúlyozzák, a másik az, hogy inkább népi iskolai vagy inkább akadémikus hagyományokhoz kötődnek. Ezzel azonban nem lenne érdemes bonyolítani ezt az elemzést. A szakmai-pedagógiai szféra 1972-ben már kialakított az iskolastruktúrával kapcsolatos álláspontot. Ez leghatározottabban az "Egyéni képesség - tehetség - iskola" témával foglalkozó - Jóború Magda vezette - munkabizottság jelentéséből olvasható ki. Eszerint az aktuális iskolaszervezetet éppúgy elvetették, mint a gazdaságtervező szféra képviselői, ám az oktatás expanzióját célzó törekvésük számára inadekvátnak találták az utóbbiak 10 osztályos iskola javaslatát. Voltaképpen olyan középiskola elterjesztését javasolták, amely feloldja a továbbtanulásra illetve munkábaállásra való felkészítés ellentmondását, s amely valószínűleg végleg lekerült volna a napirendről a 10 osztályos forma bevezetése esetén.
27. A szakmunkásképzési szféra reprezentációja a középfokú oktatás felülvizsgálatát végző munkabizottságban volt a legerősebb. Ennek egyik alelnöke Nagy Imre munkaügyi miniszterhelyettes volt, titkára pedig Pápai Béla. A

munkabizottság másik alelnöke Vendégh Sándor volt, másik titkára Welker Ottó. E bizottság vezetésében tehát pártos képviselést kapott a szakmunkásképzési és a szakmai-pedagógiai /illetve oktatásügyi/ szféra. A bizottságnak tagja volt Gosztonyi János művelődésügyi miniszter-helyettes és Székely Endréné, az 1961-es szakközépiskola-koncepció egyik megalkotója. A gazdaságtervezési szférát Monigl István képviselte. E bizottság dokumentumaiban figyelhető meg leginkább a szakmunkásképzési és a szakmai-pedagógiai szféra közötti kompromisszumkötés folyamata, ennek a bizottságnak a jelentése javasolja a középiskolai szakmunkásképzés bevezetését, amiről részletesebben a IV. részben lesz szó. Ennek a bizottságnak a dokumentumaiban található a gazdaságtervezői szféra beavatkozása folytán született 1965-ös korrekció leghatározottabb bírálata és az 1961-es koncepció újraértékelésére irányuló legerőteljesebb törekvés: "Az 1961/III. törvény alapján szervezett szakközépiskola átszervezését nem előzte meg a szakmai-pedagógiai tapasztalatok elemzése, hanem a módosítást főleg oktatásgazdaságtani szempontokkal indokolták. Hibának kell tekintenünk, hogy 1965-ben a szakközépiskolák átszervezését a pedagógiai tapasztalatok elemzése nélkül határozták el, s az átalakítás ütemének a szabályozása, a szakok szerinti differenciálás helyett az 1961-ben törvényesített iskolát megszüntették, helyébe a 'technikumi modellt' léptették /v.ö. a szakközépiskolai munkacsoport jelentése az "Oktatásügyünk pártfelülvizsgálata" c. dokumentumgyűjteményben/.

28. Ez a megállapítás azon a feltételezésen alapul, hogy a gazdaságtervezői szféra által javasolt 10 osztályos általános iskolai képzés gyakorlatilag a középiskola általánossá tételének a végleges elvetését jelentette vol-

na, s így ez a javaslat nem annyira a képzés kiterjesztését jelentette volna, mint inkább csökkentését. A 10 osztályos iskola elvégzése után ugyanis - s ezt a gazdaságtervezői szféra képviselői így gondolták - kevesebben tanultak volna tovább a 18 éves korig tartó képzési formákban, mint a 8 osztályos iskola elvégzése után.

29. 1975-ben megszűnt a Középfokú Szakoktatás című lap. "Feladatait" elsősorban a Szakmunkásnevelés veszi át.
30. A hatvanas évek végétől mint láttuk, kihangsúlyozódik az, hogy a szakmunkásképzés az uralkodó osztály utánpótlását neveli. Az a hetvenes években kibontakozó politika, amely a nagyüzemi munkásság társadalmi súlyának az emelését tűzi ki célul, méginkább előtérbe helyezi a szakmunkásképzés politikai funkcióit. Ezeket említi Pápai Béla "Munkásnevelés, munkásképzés, munkástovábbképzés" című könyvében /MűM, 1974/: "...lehet-e vagy szükséges-e nevelésen belül munkásnevelésről beszélni? A munkásnevelés feltétlenül többet jelent, mint valamiféle speciális szakmai nevelést..., annak az osztálynak az utánpótlását neveljük, amelyiknek politikai öntudatára, elkötelezettségére, világnézetére, szervezettségére, fegyelmére jellemző vonásokat fokozatosan az egész társadalomban szeretnénk uralkodóvá tenni, vagyis mert munkáskarakterű társadalmat akarunk teremteni /.../ annak az osztálynak az utódlását biztosítjuk, amelyiknek amiatt is szüksége van az erejére, tudására, világnézeti biztonságára, mert neki a társadalmi-gazdasági építés minden napján újból és újból meg kell küzdenie a vezető szerepéért" /v.ö. idézett mű, 7-8.o./.

31. A változások politikai döntéssé 1977 végén értek, amikor az MSZMP KB határozatot hozott a hosszútávú külgazdasági politika és a termésszerkezet fejlesztésének irányelveiről. Az itt elfogadott gazdaságpolitika végrehajtásáról 1977 december 27-én intézkedik a kormány. Ezen az ülésen, feltehetően már ennek szellemében, elfogadja a néhány hónappal korábban hivatalba lépett új munkaügyi miniszter beszámolóját a munkások és középfokú végzettségű szakemberek továbbképzéséről. A politikamódosulást 1978 április 20-án foglalja általános programba a pártvezetés.
32. A hetvenes évek során folyamatosan jelentkező szakmunkáshiánynak a szakmunkásképzés expanziójával történő enyhítését a gazdaságtervezői szféra továbbra is irracionálisnak minősíti. Ezt az ítéletét megerősítik az 1974-re elkészült távlati munkaerőtervek, melyek 1990-ig 319 000 szakmunkástöbblet kiképzését javasolják a beiskolázási struktúra változatlansága esetén /ez 52 %-kal több a megjósolt igénynél/: "A szakmunkásképzés már hosszú ideje lényegesen több szakmunkást képez ki, mint amennyi a népgazdaság új szükséglete lenne. Ennek ellenére - egyes kisebb és divatos szakmáktól eltekintve - a népgazdaságban mégis szakmunkáshiány van, mivel a kiképzett szakmunkások jelentős része, több mint 1/5-e nem szakmunkás munkakörben dolgozik, hanem betanított vagy segédmunkásként" /v.ö. Timár János, A köznevelési rendszer távlati fejlesztésének néhány kérdése, Valóság, 1976/1./. Az idézett tanulmány kompromisszumkötési javaslatot tesz a szakmai-pedagógiai szféra felé, amikor megengedhetőnek tartja a 8 osztályos iskola plusz középiskola koncepciót azzal a kikötéssel, hogy oldani kell a középiskola "merevségét", vagyis lehetővé kell tenni az oda járók jelentős részének azt, hogy legális módon korábban abbahagyhassák az

iskolába járást. Esetleg ugyancsak ilyen kompromisszumkötési javaslatként értelmezhető annak kihangsúlyozása, hogy az eredetileg egységesnek képzelt 10 osztályos iskola belsőleg differenciált lehet. /Korábban az egység kihangsúlyozása az egalitárius ideológia iránt elkötelezett szakmai-pedagógiai csoportnak lehetett vonzó, később a differenciáltság kihangsúlyozása az inkább lélektani racionalitást kereső, illetve differenciált társadalomképet elképzelő csoportnak./

33. A Szakmunkásnevelés 1978/6-os száma interjút közöl az 1977 nyarán hivatalba lépett új munkaügyi miniszterrel, Trethon Ferencce, aki szemére veti az oktatásnak, hogy "...míg a gazdaság már elért az intenzív fejlődés szakaszához, addig az oktatás ezt csak távolról követi". 1977 augusztusában a munkaügyi irányítás alá tartozó szakképzési szféra vezető képviselője, Pápai Béla bizonyos megfontolásokkal elismeri a szakmunkástúlképzés tényét. A szakmunkásképzés ily módon irracionális méretűnek minősülő expanzióját külső körülmények kényszerítő hatásának tudja be: "...világosan látható, hogy nem meggondolatlan túlképzésről, csak a munkaügyi politikai oldaláról felmerült kezdeményezésekről van szó, hanem olyan tényekről is, amelyeket az oktatási politika megvalósításával a továbbtanulás kapcsán felmerült nehézségeket elhárító, illetve csökkentő központi szabályozásnak, a maga idejében helyes szabályozásnak kell tekintenünk. /.../ A beiskolázás során csak a vállalati igényeket tudjuk alapul venni. Ezekhez viszonyítva viszont nincs túlképzés! Miért? Mert a vállalati igények nem a hatékony foglalkoztatás szükségletéből, hanem különböző érdekviszonyok szerint fogalmazódnak meg. Szakmunkást igényelnek a rosszul felszerelt, gazdaságtalanul működő,

sok esetben felesleges munkahelyekre is /.../ Nyilvánvaló, hogy nem mindig a társadalmi érdeket szolgálják, a képzésnek mégis e tényekhez, a valósághoz kell igazodnia." /v.ö. Pápai Béla, A munkaerőképzés társadalmi szükségletei és tervei a szakmunkásképzésben, Szakmunkásnevelés, 1978/3. 4-5. o./

34. Az 1972-es oktatáspolitikai határozat végrehajtását elemezve az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága 1973 novemberében megállapította, hogy "a szakoktatás legjobbjait általában nem lehet megnyerni tanácsai munkára" /v.ö. Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai, Kossuth, Budapest, 1981, 256. o./. Feltehetően ez is hozzájárul az irányító apparátusban lezajlott átrendeződéshez.
35. A vállalati igénybejelentések és a szakmunkástanulói létszámtervezés rendjét - a 123/1974-es MűM számú utasítást módosítva - a 6/1980 számú MűM-OM együttes rendelet szabályozta. Eszerint "az igénybejelentés egyúttal kötelezettségvállalást jelent a képzésben való - külön jogszabályban meghatározott - együttműködésre".
36. Az időszak egyik vezető megyei tisztségviselője "lyukas autóhűtőhöz" hasonlította a pusztán input-kontrollon alapuló tervezési rendszert.
37. Mivel a hetvenes évek végétől kezdve a vállalatok jelentős anyagi terheket vállaltak a szakmunkásképzésben, saját bőrükön kellett érezniük, hogy ha a végzett szakmunkásokat nem tudják kötelezni a nálukmaradásra, kidobták a szakmunkásképzésre költött pénzüket. Ekkorra tehát olyan köztes helyzet alakult ki, hogy a vállalati szféra

már jelentős szerepet vállalt a szakmunkásképzésben, de a képzés meghatározása továbbra is az oktatásirányítás kezében maradt.

38. A technikusképzés bevezetéséről hozott döntés olyan kompromisszumként értelmezhető, amely a szakmunkásképzési szféra és a magasszintű műszaki képzésben érdekelt szakmai körök között született, s amely a szakközépiskolai képzés formának a két érdekszféra közötti felosztását jelenti. Ez az új képzési forma differenciáltabbá teszi a középfokú képzés struktúráját, ami feltehetően növelni fogja a stabilitását.
39. Az 1959/60-as tanévben elindított iskolakísérlet vezetője 1965-ig Székely Endréné volt, aki 1945-56 között az MKP-MDP kulturális ügyekkel foglalkozó osztályán dolgozott. 1956-ban általános iskolai tanár lett, majd 1958-59-ben a Munkaügyi Minisztérium pedagógiai főosztályának volt az előadója. 1965-70 között a BME tanszékvezetője volt, majd - 1979-ben bekövetkezett haláláig - az MTA Filozófiai Intézetének munkatársa. /v.ö. Pedagógiai Lexikon, Akadémiai, Bp. 1977./ 1972-ben tagja volt az állami oktatás pártfelülvizsgálatában résztvevő Középfokú Oktatási Munkabizottságnak. Ennek az MM részéről delegált alelnöke Vendégh Sándor, az 1961-es szakközépiskola koncepció egyik megteremtője, a Lenin Intézet hallgatója volt. 1953-56 között az ELTE adjunktusa, 1956-ban általános iskolai tanár, 1957-ben szakközépiskolai igazgató, 1959-től a hetvenes évek közepéig az MM szakoktatási főosztályának vezetője. Ugyancsak ő a Magyar Pedagógiai Társaság Szakképzési Szakosztályának a vezetője. 1968-ban indítja el a középiskolai szakképzés kérdéseivel foglalkozó "Középfokú Szakoktatás" című folyóiratot,

amely 1975-ig áll fenn. Szakképzési koncepciójának leg-
részletesebb kifejtése: "Általános képzés és szakosodás",
Tankönyvkiadó, Bp. 1973.

40. Mint láttuk - v.ö. 24. oldal - a gazdasági tervezéshez kapcsolódó érdekszféra és a szakmunkásképzés expanziójában érdekelt szféra között 1965 után szakadék támadt. Timár János és Kiss Árpád említett cikkükben a szakközépiskolák mellett a szakmunkásképzők expanzióját is felelőssé teszik a fizikai dolgozók hiányáért. Ekkor kezdődik a fizikai dolgozó és a szakmunkás kategóriának az a megkülönböztetése, ami a hetvenes években válik határozottá: "A középiskolai és a szakmunkás-tanulói képzés gyors mennyiségi fejlesztése a végzett fiúkat szinte teljesen /94-95 %-ban/, a lányokat pedig többségükben /66-68 %-ban/ olyan színvonalú oktatásba vonja be, amely magasabb szintű társadalmi elvárásokat fejleszt ki a fiatalokban, mint amelyet a mai munkahelyi struktúránk ki-elégíthet." /i.m. 20./ A két érdekcsoport egymáshoz - és a többiekhez - való viszonyát jól le lehet mérni a "régi típusú" /1961-es szakmunkásképzési célú/ és az "új típusú" /1965-ös középfokú szakmai képesítést nyújtó/ szakközépiskolák megítélésében. A szakmunkásképzésért felelős csoport 1972-ben az "új típusú" szakközépiskolát "a legproblematicusabb iskolatípusnak" minősítette, míg a "régi típusú" mellett inkább pozitívan foglalt állást. /v.ö. Oktatásügyünk pártfelülvizsgálata, i.m. a szakmunkásképzéssel foglalkozó munkacsoport jelentése./
41. A szakmunkásképzési érdekszférának a középfokú szakképzés irányába történő kompromisszumkeresése jól tesztelhető a szakközépiskola két típusához való viszonyán keresztül. A szakmunkásképzési érdekszféra - mint láttuk

/v.ö. 15. jegyzet/ - a 61 utáni időszakot mint "megrázókódtatást" élet át, elsősorban azért, mert a "régi típusú" szakközépiskola expanziója létében fenyegette. 1965-ben az "új típusú" szakközépiskola - eltérő képzési célja miatt - nem volt többé riválisa a szakmunkásképzésnek, sőt biztosította térhódítását. 1972-ben azonban a pártfelülvizsgálat szakmunkásképzésért felelős munkacsoportja diplomatikusan közeledik "régi típusú" szakközépiskola intézményéhez. A kompromisszum, úgy vélem, így foglalható össze: mi elismerjük a koncepciótok elvi helyességét, ha ti lemondtok az expanzív törekvésekről. Ahogy a jelentés fogalmazott: "...a művelt szakmunkásképzés /i.m. "régi típusú" szakközépiskola/ célját elérte. Ezzel az iskola-típussal kapcsolatban a problémát inkább az jelentette, hogy egyfelől a foglalkoztatási követelmények nem igényeltek valamennyi szakmában /az én kiemelésem: H.G./ az érettségi szintjéig terjedő szakmunkásképzést, másfelől a végzettek adminisztratív munkakörben kívántak elhelyezkedni" /v.ö. Oktatásügyünk pártfelülvizsgálata, i.m. a szakmunkásképzéssel foglalkozó munkacsoport jelentése/. A szakmunkásképzési érdekcsoport a terület megosztását javasolja ezzel. E területmegosztás konfliktusai bontakoznak ki majd az "elméletigényes szakmák" meghatározásáról /t.i. "művelt szakmunkások képzése"/ elfogadásán de a középiskolai expanzió elutasításán alapuló kompromisszumkötés azért tűnhetett a szakmunkásképzési érdekszféra számára jó ügyletnek, mert a minőségi emelkedés /pl. az érettségi adás lehetőségének a megkapása/ perspektíváját nyitotta meg.

42. V.ö. 27. jegyzet.

43. A középfokú oktatással foglalkozó munkabizottság az alábbi érveket fogalmazta meg: "...az ipari és mezőgazdasági szakközépiskola célkitűzése túlzottan sok igényt kíván kielégíteni; ez a célkitűzés széles, nem egyértelmű és nem differenciált abban a vonatkozásban, hogy elsősorban mire képez és mire képesít. Négy év alatt középfokú szakképesítést, több szakmában szakmunkásvégzettséget és valamennyi felsőoktatási intézményben történő továbbtanulásra felkészítést kíván adni. A többféle lehetőség - a közvetlen termelőmunkától a részfolyamatok irányításáig és a továbbtanulásig - így hangsúlytalan és bizonytalan marad. A szakközépiskolai képzés határozatlansága /se szakmunkás, se technikuskoncepció/ a közvéleményben is erősen érezhető. Az erőteljesen bírált ipari és mezőgazdasági szakközépiskolák első évfolyamai ugyan még nem jutottak el az érettségig, mégis a munkabizottság többségének az a véleménye, hogy ez az iskola sokrétű feladatát nem képes teljesíteni." /v.ö. Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai, Tankönyvkiadó, Budapest, 1973, 143. o./
44. "A társadalmi munkamegosztás fejlődéséből az a következtetés vonható le, hogy a bonyolultabb szakmákban a középfokú műveltség ma már előfeltétele a szakmunkás tevékenységnek. Ezért az ipari és mezőgazdasági szakközépiskola az elméletigényes, főleg magasabb szintű természettudományos ismereteket igénylő szakmákban szakmunkás-képesítést nyújtson /v.ö. idézett forrás, 157. o./.
45. Az MSZMP KB 1972 június 14-i ülésén elhangzott bevezető beszédében Aczél György a következőket mondta: "Ezek a szakközépiskolák szándékuk szerint mindent akarnak adni a tanulóknak, ami csak középfokon elsajátítható és elkép-

zelhető: általános felkészítést minden irányú továbbtanuláshoz; középfokú szakmai ismereteket és gyakorlati tudnivalókat a termelő tevékenységhez. Mindez azonban - annak ellenére, hogy a tanulók heti 50-60 órát dolgoznak - lehetetlen /v.ö. idézett forrás, 24. o./.

46. "...a kialakult ipari és mezőgazdasági szakközépiskolák mai képzési célja irreálisnak bizonyult: a 4 éves tanulmányi idő alatt a középfokú szakképesítést, a szakmunkás-tevékenység végzéséhez szükséges elméleti és gyakorlati ismereteket kívánnak adni, s képzési céljukban differenciáltan szerepel a továbbtanulásra való felkészítés is" /v.ö. idézett forrás, 58. o./.
47. V.ö. idézett forrás, 68. o.
48. "A Központi Bizottság vitája azt mutatja, hogy a szakmunkásképzés alapvető kérdései tekintetében egyetértés van. Számunkra ez különösen megnyugtató, hiszen ez az a terület, ahonnan munkásosztályunk utánpótlását elsősorban kapja. Kiemelt helyen szerepelnek a szakmunkásképző intézmények azért is, mert a középfokú oktatás általánossá tételének a szorgalmazása a 60-as évek elején nemcsak az általános iskolától vont el anyagi és szellemi erőket, hanem a szakmunkásképzéstől is. Ebben az időszakban csökkent a szakmunkásképzés társadalmi megbecsülése. Ennek is szerepe van abban, hogy ma milyen gondjaink vannak. Az egyik felszólaló elvtárs beszélt arról az úgynevezett nehéz szakmákra való beiskolázás kapcsán. Csak egyet lehet vele érteni: adjunk sokkal nagyobb anyagi és társadalmi megbecsülést a szakmunkáshivatásnak, különösen az úgynevezett nehéz szakmák és magának a szakmunkásképzésnek is. Egyetértés alakult ki a szakközépiskola új képzési

céljaival kapcsolatban. Az elvtársak helyeselték, hogy az ipari és mezőgazdasági szakközépiskolák a jövőben szakmunkásokat képezzenek" /v.ö. Aczél György beszéde, idézett forrás, 42-43. o./.

49. Idézett forrás, 275-283. o.
50. "A határozat végrehajtásánál megítélésem szerint abból kell kiindulnunk, hogy mindkét iskolatípus [ti., a szakmunkásképző és a szakközépiskola] a jövőben szakmunkásképzési célt szolgál azzal, hogy a szakközépiskolák mindenekelőtt az elméletigényes szakmákban képeznek szakmunkásokat... /.../ Számolnunk kell - továbbá - az ipar jelenlegi szakemberszükségletével...a szakmunkásutánpótlást fennakadás nélkül biztosítanunk kell, ezért a szakközépiskolákban folyó szakmunkásképzést a kezdeti időszakban nem korlátozhatjuk az úgynevezett elméletigényes szakmákra" /v.ö. Lázár György munkaügyi miniszter beszéde az Országos Közoktatás-politikai Aktíva ülésén, idézett forrás, 288-289. o./.
51. Sarkadi László - aki 1972-ig volt a Középfokú Szakoktatás felelős szerkesztője, a folyóirat 1973/7. számában fejtette ki ezt az álláspontot: "Hosszabb ideig úgy tűnt, hogy a szakközépiskolák számára az ipar és a mezőgazdaság köteles meghatározni, milyen szakmákban adjon képesítést. Sokan ma is úgy gondolják, hogy ez elsősorban iparfejlesztési feladat. Pedig nem így van. Az oktatható szakmákat, azok tartalmát, mennyiségi és minőségi szintjét a szakképzés pedagógiájának kell kidolgoznia" /4. o./.
52. A szakközépiskola képzési célját az 1973. évi 25. számú törvényerejű rendelet és az ennek végrehajtását szabá-

lyozó 4/1973 számú kormányrendelet módosította. Az előbbiekben ez áll: "A szakközépiskola korszerű általános műveltséget és szakmai képzést nyújt. Növendékeit /.../ olyan szakmai képzéshez - a magasabb elméleti képzettséget kívánó ipari, valamint élelmiszer- és gazdasági szakmákban szakmunkásképesítéshez - juttatja, melynek birtokában alkalmasak a képesítésüknek megfelelő munkakörök betöltésére... /.../ A szakmunkásképesítést nyújtó /.../ szakközépiskola tanulója a IV. évfolyam sikeres elvégzése után kérelmére az érettségi vizsga letétele nélkül szakmunkásvizsgát tehet." Az utóbbi azt tartalmazza: "A szakmunkásképzési céllal működő szakközépiskolák szakmai képzésének ágazati irányítását a munkaügyi miniszter, szakmai főhatósági felügyeletét pedig az ipari jellegű szakközépiskolák tekintetében a munkaügyi miniszter, az élelmiszer- és fagazdasági jellegű szakközépiskolák esetében a mezőgazdasági és élelmészügyi miniszter gyakorolja..." A rendelkezés értelmében a munkaügyi miniszter feladata lett a képezhető szakmák körének meghatározása /az OT-vel, MÉM-mel és MM-mel egyetértésben/, a szakmai követelmények, a szakelmélet és gyakorlat arányának, és a szakmai érettségi követelményének a meghatározása és ellenőrzése.

53. Erről a konfliktusról kapunk hírt a KB illetékes osztálya két munkatársának 1974-ben megjelent beszámolójából. Eszerint az oktatási és munkaügyi igazgatás nem tudnak megegyezni, hogy "mely szakmákban igényli a képzés a szakközépiskolai kereteket és melyek azok a szakmák, ahol a több gyakorlat miatt a szakmunkásképző iskolák keretei a megfelelőbbek." /v.ö. Hanga Mária - Horváth Attila: Az oktatáspolitikai határozat megvalósításának tapasztalatai, Társadalmi Szemle, 1974/4. 38. o./

54. A Gosztonyi János oktatásügyi államtitkár, Buda István munkaügyi államtitkár és Váncsa Jenő mezőgazdasági és élelmiszeripari miniszterhelyettes által kiadott 129/1974-es számú közös utasítás az alábbi 13 szakközépiskolai profilban teszi lehetővé szakmunkásvizsga letételét:

1. Acél és fémszerkezeti
2. Erőszármú
3. Élelmiszeripari
4. Finommechanikai és műszeripari
5. Gépészeti
6. Gépgyártástechnológiai
7. Híradásipari
8. Kertészeti
9. Kőolaj-bányászati és mélyfúró
10. Közlekedésgépészeti
11. Mezőgazdasági gépészeti
12. Növénytermesztő és állattenyésztő
13. Nyomdaipari

Az ilyen profilú szakközépiskolákba 1974/75-ben 39 501 tanuló, az összes szakközépiskolás 36,7 %-a járt.

55. Budapesten az 1975/76-os tanévben 11, a következő tanévben 17, azt követően 88 szakmunkásképzési célú szakközépiskolai osztályt indítottak. Az oktatási statisztika vidéken nem jelzi az új képzési forma ilyen kiterjedését /forrás: Statisztikai tájékoztató, középfokú oktatás/.

56. V.ö. az 1019/1976 számú MT határozat.

57. Az 1019/1976 számú MT határozat végrehajtásáról rendelkező Karakas László munkaügyi és Polinszky Károly oktatásügyi miniszter által kiadott 14/1976 MÜM-OM számú közös

rendelet az említett 129/1974-es utasításban felsorolt szakközépiskolai profilokon túl a Bányagépészeti és Bányavillamossági, az Építőgépészeti valamint a Vegyipari Szakközépiskolákban rendeli el kötelező jelleggel a szakmunkásképzés bevezetését.

58. A Trethon Ferenc munkaügyi és Polinszky Károly oktatásügyi miniszter által kiadott 24/1977 MÜM-OM számú együttes rendelet az alábbi 20 szakmát jelöli ki csak szakközépiskolában oktathatónak:

1. repülőgépszerelő	/306/
2. elektronikai műszerész	/601/
3. rádió és televízió műszerész	/608/
4. irányítástechnikai műszerész	/609/
5. számítástechnikai műszerész	/612/
6. repülőgépműszerész 1.	/613-1/
7. repülőgépműszerész 2.	/613-2/
8. vegyész-analitikus	/809/
9. nyomdai montőr	/1112-1/
10. nyomóforma előkészítő 1.	/1114-1/
11. nyomóforma előkészítő 2.	/1114-2/
12. nyomóforma készítő 1.	/1115-1/
13. nyomóforma készítő 2.	/1115-2/
14. nyomóforma készítő 3.	/1115-3/
15. mezőgazdasági gépész 1.	/1706-1/
16. mezőgazdasági gépész 2.	/1706-2/
17. állategészségőr	/1807/
18. távközléstechnikai műszerész 1.	/2204-1/
19. távközléstechnikai műszerész 2.	/2204-2/
20. vasúti távközlő és biztosítás- technikai műszerész	/2205/

Ezekben a szakmákban az 1979/80-as tanévben 5516 tanuló tanult, az összes szakmunkástanuló 3,6 %-a.

59. A szakmunkás képzési célú szakközépiskola bevezetésének eredményeképpen 1978-ban a következő középfokú iskoláztatási struktúra alakult ki az egyes megyékben:

Megyék	középfo- kon ta- nuló I. osztá- lyosok <u>SZÁMA</u> /100 %/	az egyes iskolatípusokba járó I. osz- tályosok <u>ARÁNYA</u> /%/						A szakm. képz.célú szakközép- iskolába beiskolá- zott I. osztályo- soknak az összes I. oszt.szak- középisko- lához vi- szonyított száma /%/
		gimn.	közép- fokú képz. célú szak- közép- iskola	közép- fokú képz. célú isko- lák együtt	szakm. képz. célú szak- közép	szak- mun- kás- képz.	egyéb	
1. Baranya	4995	19,9	16,9	36,8	8,1	52,8	2,2	32,6
Bács- Kiskun	5745	20,5	13,6	34,1	4,6	58,1	3,1	25,5
Békés	4311	20,6	15,2	35,8	9,6	52,1	2,4	38,8
Borsod	10173	20,2	18,6	38,8	7,4	51,4	1,4	28,5
5. Csongrád	5438	16,3	26,6	42,9	6,3	48,0	2,8	19,1
Fejér	4412	16,4	13,8	30,2	11,1	54,0	4,8	44,6
Győr- Sopron	5341	20,7	23,1	43,8	9,2	43,1	3,9	28,5
Hajdu- Bihar	6582	22,4	11,9	34,3	12,2	49,8	3,8	50,6
Heves	3760	20,3	16,7	37,0	7,6	51,5	3,9	31,3
10. Komárom	3939	19,8	15,4	35,2	11,9	49,5	3,4	43,5
Nógrád	2126	17,7	16,7	34,4	10,0	52,7	2,7	37,4
Pest	5118	26,0	11,1	37,1	9,0	50,8	3,0	45,0
Somogy	3641	13,8	13,7	27,5	8,3	60,0	4,1	37,9
Szabolcs	6838	24,8	13,6	38,4	6,5	51,6	3,5	32,3
15. Szolnok	5021	19,5	15,8	35,3	13,2	48,4	2,9	45,6
Tolna	2766	19,6	16,9	36,6	6,4	52,9	4,2	27,3
Vas	3390	18,7	13,9	32,6	13,1	50,5	3,8	48,5
Veszprém	4664	17,5	15,7	33,2	5,2	57,6	4,1	24,9
Zala	3286	26,9	18,8	45,6	9,3	43,3	1,1	33,0
20. Budapest	25181	20,8	21,0	41,8	11,1	44,2	3,0	34,8
ORSZÁGOSAN	115065	20,4	17,6	36,0	9,4	50,6	2,1	34,8

60. A pozitívnak tűnő munkaerőmérleg-kilátásokat Komárom megyében több tényező erősítette. Ezek között első helyen áll a bányászat visszafejlesztése a hatvanas évek második felében: 1965 és 1975 között a bányászatban foglalkoztatottak száma 35,8 ezer főről 27,7 ezer főre csökkent. /v.ö. Gulácsi Gábor - Somkuti István: A gazdasági- és munkaerőszerkezet alakulása Komárom megyében 1960-tól napjainkig, kézirat, OI dok. 1983, 27./ Fontos tényező a megye ekkor még rendkívül pozitív vándorlási egyenlege: 1965 után csökken ugyan a megyébe vándorlás, de az egyenleg - egy év, 1967 kivételével - 1972-ig pozitív kb. 500-1000 fővel /v.ö. id. mű 38./. Harmadsorban fontos az is, hogy 1969-ig egyrészt aránylag alacsony szinten maradt az ipari beruházások volumene, másrészt a beruházások a hetvenes évek elején még számolhattak nagy mennyiségű szabad női munkaerővel. Egy 1972-es VB előterjesztés szerint - amely a szakmunkásképzés helyzetével foglalkozott - "a megye jelenlegi munkaerőhelyzete a korábbi évekhez viszonyítva kedvezőbb, megítélésünk szerint egyes szakmákban az országos munkaerőhelyzetnél jobb".
61. 1969 június 3-án a megyei tanács VB a művelődésügyi osztály munkáját elemezte. Az osztály által készített előterjesztésben szerepel, hogy "a VB irányítása eredményeként" az osztály "figyelme a tartalmi kérdésekre fordult". Egy 1971-es /VIII. 24./ VB ülésre készült előterjesztés szerint "A III. ötéves terv idején az oktató-nevelő munka tartalmi kérdéseire fordult a figyelem, s az oktatási törvény végrehajtásán belül a világnézetű nevelés problémáinak a vizsgálata, a fizikai dolgozók gyerekeivel való foglalkozás, a hazafias és honvédelmi nevelés került előtérbe". Noha erre nincs adatom,

nem kizárt, hogy mindez már egy a hatvanas évek közepén bekövetkezett váltás hatása, s a hatvanas évek elején az osztály határozott hálózatfejlesztési politikát folytatott. Erre más megyénél /pl. Baranya/ van példa. Igaz, ott mindmáig stabil maradt a vezetés.

62. Az említett 1969 június 3-i VB ülésen az MM képviselője dicséri a művelődésügyi osztályt azért, mert "a probléma megfogalmazását követő igen rövid időn belül, az elsők között tűzte napirendre a fizikai dolgozók gyermekei helyzetének a vizsgálatát" s az általa készített előterjesztés e témában "országos jelentőségű volt". 1969 februárjában a VB arról fogadott el határozatot, hogy "a szocialista tudati nevelés" érdekében kell koncepciót kidolgoznia az osztálynak. A fő feladatok egyikeként a középiskolai világnézeti nevelés javítását tűzték ki. Egy évvel korábban, 1968 áprilisában "A tanácsi kulturális tevékenység és a gazdaságirányítás új rendszerének összefüggései" címmel készített előterjesztést az osztály.
63. Az említett júniusi VB ülésen az MM képviselője megállapította, hogy "súlyos ellátottsági, költségvetési gondokkal küszködnek a megyei középiskolák". Ekkor az elnök felvetette egy koncentrált megyei középiskola-építés gondolatát, de ezt ekkor nem foglalták határozatba. Utasították viszont a műv. osztályt, hogy dolgozza ki a megye középiskoláinak fejlesztési tervét.
64. A szocialista ipar beruházásai 1968-ról 1969-re csaknem duplájára emelkedtek. 1968-ban 1,2 milliárd Ft, 1969-ben 2,3 milliárd forint volt a beruházás összege, és ez hasonló volumenű maradt 1970-ben és 1971-ben is.

A bányászat sem a várt módon reagált, mert a munkaerő elbocsátása helyett a nem közvetlenül bányászati tevékenységformák erőteljes fejlesztésébe fogott. 1968-ban négy nagyberuházás indult a megyében /Almásfüzitői Timföldgyár bővítése - 1.124 mFt tervezett előirányzattal; Szőnyi Kőolajipari Vállalat fejlesztése - 1.222 mFt; NyerGESÚJfalui Selyemüzem bővítése - 650 mFt; Lábatlani Papírgyár - 1.580 mFt/ /v.ö. Gulácsi - Somkúti, idézett kézirat, 21./. 1970-ben, amikor 2669 szakmunkást iskoláztak be, a vállalati igények 4875 szakmunkásra szóltak.

65. A megyei pártvezetés a hetvenes évek második feléig olyan álláspontot hangoztatott, amely nem támogatta a nagytömegű, egyszerű élőmunka felhasználására épülő extenzív iparfejlesztést. 1974-ben pl. a szakmunkásképzésről tárgyalva egy korábban elfogadott iparfejlesztési koncepcióra hivatkozva így foglalt állást egy előterjesztés: "Ennek a hosszútávú tervjavaslatnak a végrehajtása egy időben történik a tudományos-technikai forradalom kiszélesedésével. Ebből következik, hogy a termelésbe egyre korszerűbb munkaeszközök kerülnek, kialakulnak a fejlett géprendszerek. A fejlesztések általában a munkaerő számottevő növelése nélkül bővítik a termelést. Ez viszont szükségessé teszi a munkaerő összetételének átalakítását, a magasan képzett szakmunkások foglalkoztatását". Ehhez hasonló szellemben foglaltak állást 1972-ben, a megyei oktatáspolitikai állásfoglalás kialakításakor az általános képzettség növelése mellett és a szűk specializációval szemben: "A szakközépiskolai és szakmunkásképzést szemléletében is meg kell reformálni, mivel a termelés és a tudományok fejlődése az egyszerű 'kész munkaerőként' való felkészítés helyé-

be a folyamatos tanulás igényét állítja. Az egész embert kell szem előtt tartani, akit nevelni akarunk és nem csupán azt a résztvevénységet, amelyet feltehetően végezni fog. Ezért a tudományos világnézetre nevelés, az elmélet és gyakorlat összekapcsolása igen fontos feladata kell, hogy legyen mindkét iskolatípus nevelőinek."

66. Az említett 1969 júniusi VB ülésen a művelődési osztály továbbra is az elvi-tartalmi irányító szerep elsődlegességét kívánta fenntartani. Ezzel szemben a VB olyan feladatok előtérbe helyezését kívánta, melyek inkább szervezői-tervezői tevékenységet kívánnak. A művelődési osztály által készített előterjesztés határozatba foglalását javasolja annak, hogy az osztály "elvi, elméleti munka színvonalának további fokozását tartsa legfontosabbnak a hatósági és igazgatási funkciók ellátása mellett", de a VB ezt a határozati javaslatot nem fogadta el, hanem a művelődési osztály feladatainak az újra meghatározásáról döntött. Feltehető, hogy a műv. osztályoknak 1968-ban a VB alá történt rendelete után más megyékhez hasonlóan, itt is kísérlet történt a vezetés lecserélésére. A megyei pártvezetés azonban kiállt a vezetés folytonossága mellett s a megyei művelődési albizottság vezetője is úgy foglalt állást, hogy "reméli, az osztály összetétele nem fog változni." Kis idővel később /VI. 17./ a VB jóváhagyja az osztály ügyrendjét és határozatban írja elő az osztály új típusú feladatát: "A harmadik ötéves terv végrehajtásának elemzése után a szakosztály készítse távlati elképzeléseket, koncepciókat, elemző értékeléseket a negyedik ötéves terv előkészítéséhez /.../ a városi-járási végrehajtó bizottságok állásfoglalásait figyelembe véve alakítsa ki fejlesztési terveit, ágazati politikáját". A hosszútávú középiskolakoncepció készítésé-

sének szükségét a VB ülésen az illetékes elnökhelyettes azzal indokolta, hogy "néhány nagy megyei vállalatnak nincs szakember utánpótlása."

67. Az említett 1969-es VB ülésre készített előterjesztésében a műv. osztály szívesen emlékszik vissza az elmúlt időre, amikor "élénk elméleti pezsgés" uralkodott a munkatársak között. Az "elvi, elméleti munka színvonalának fokozására" is azért kérnek felszólítást a VB-től, hogy megőrizhessék a szakmai-pedagógiai kérdéseket előtérbe helyező munkastílusukat.
68. Az ipar munkaerőigényének a jogosságát a hetvenes évek tanácsi irányítói igen ritkán vonják kétségbe. Erre alighanem csak az első frusztációk után kerül sor, amikor a távlati munkaerő-tervekre alapozandó fejlesztési koncepció készítése során kiderül, hogy nemcsak távlati munkaerőtervek nincsenek, de a középtávúakkal sem lehet sokat kezdeni. E kétségek első kifejeződésével csak egy 1972-es VB előterjesztésben találkoztam, melyet több szakosztályvezető írt alá: "A vállalatok munkaerőigénye és a munkaerő-utánpótlást szolgáló szakmunkástanuló-igény véleményünk szerint irreális, mivel az általuk készített tervek a termelésnövekedés jelentős részét új munkaerők beállításával kívánják megoldani, háttérbe szorítva a termelékenység, műszaki fejlesztés lehetőségeit. Több vállalatnál tapasztalható, hogy a közgazdasági szabályozók által ösztönzött intenzív fejlesztés helyett az extenzív fejlesztést alkalmazzák."
69. A megyei pártvezetés oktatással kapcsolatos álláspontjai a hetvenes évek első felében a nem specializált középfo-kú képzést helyezik előtérbe. 1974-ig nem születik olyan

oktatásügyi pártállásfoglalása, amely a képzésnek az ipar igényeihez való hozzáigazítását szorgalmazná, és 1974-ben is igen óvatos formában kerül sor erre. A közoktatáspolitikai határozat végrehajtását tárgyalva egy előterjesztés előfeltételként említi a távlati munkaerőtervek kidolgozását és a kutatásokat: "A megyében is meg kell gyorsítani a szakmberszükséglet távlati terveinek kidolgozását szoros összhangban az oktatáspolitikai távlati fejlesztési feladataival. Nagyobb támogatást kell adni a tudományos kutató munkát is végző pedagógusoknak." Mint láttuk, a hatvanas évek végén a megyei pártvezetés védelmébe vette a hagyományos szakmai-pedagógiai irányítást folytató megyei oktatásirányítást. /v.ö. 66. jegyzet/

70. A művelődési osztály és a megyei művelődési albizottság a nem szakmunkásokat képző, és a továbbtanulásra való felkészítés funkcióját kihangsúlyozó szakközépiskola koncepcióját szorgalmazta, amit támogatott a megyei politikai vezetése is. 1969 decemberében a VB - a júniusi határozatának megfelelően - a megye középiskoláinak fejlesztési tervéről tárgyalt. A művelődési albizottság vezetője itt úgy foglalt állást, hogy "helyesnek tartja azt a törekvést, hogy a szakmai képzés területén el kell határolni a szakközépiskolák és a szakmunkásképző intézetek feladatát". 1972-ben az oktatáspolitikai megyei pártállásfoglalásban kihangsúlyozzák a szakközépiskola továbbtanulásra felkészítő funkcióját "El kell érni, hogy ezen iskolatípus továbbtanulásra való felkészítő funkciója javuljon". Ami a beiskolázási arányok tervezését illeti, az 1969-es középiskolafejlesztési terv 1975-re a gimnázium-szakközépiskola-szakmunkásképző arányokat 23,6 % - 29,8 % - 46,6 %-ra jósolta. A tény 19,9 % - 28,1 % - 52,0 % lett.

71. A patthelyzet bizonyos szemszögből pozitív kompromisszumként vagy éppen sikerként is értelmezhető. A megyei oktatásirányítás egy része minden bizonnyal így értelmezte az 1972 utáni helyzetet, amikor olyan radikális, erősen beavatkozó irányítási stílust alakított ki, amely a beiskolázási arányoknak a vállalati munkaerőigények által diktált irányba való elmozdítását ügyesen párosította a "nevelőiskola" megvalósítására irányuló pedagógiai törekvésekkel. 1972-t - az MM gimnáziumi osztályának akkori vezetőjét idézve - a "fordulat évének" nevezik és energikus lépéseket tesznek nevelési elképzeléseiknek a részben passzív nevelők között való érvényesítésére: "Néhányan nem is átallják kimondani, hogy nevelőiskoláról beszélni, nevelőiskolára mozgósítani adott körülmények - pontosabban az ő körülményeik - között, annyi, mint délibábot kergetni a felszántott Hortobágyon". "Az intézeti nevelők /szakmunkásképzőben/ egy része még mindig nem látta be, hogy a nevelés, akár az osztályfőnöki nevelőmunka is olyan lelkiismeretesen megszervezendő, végrehajtandó és ellenőrizendő tevékenység, amely az intézeti élet minden szinterét és minden percét át kell, hogy hassa, és amelyet szüntelenül fejleszteni, tökéletesíteni kell..." /v.ö. a művelődési osztály éves jelentése a középfokról, 1974/75 és 75/76/.
72. 1974-ben indult el a PAN vegyiszálgár építése Nyergesújfalun 1,5 milliárd forint tervezett költséggel. Ennél jelentősebb az 1975-ben elindított eocén-program, amelynek komoly infrastrukturális következményei voltak. A megyét kormányhatározat kötelezte arra, hogy az infrastruktúra - s így az oktatás - fejlesztésében az eocén-program igényeinek prioritást ad. A megyei irányítás

ezt intézményesen garantálni kívánta, ezért a pártvezetés speciális bizottságot hozott létre a feladatok összehangolására /v.ö. VB, 1976. XII. 7./. A VB a kormánynak beszámolva kötelezettséget vállalt az eocén-programnak megfelelő infrastruktúra-fejlesztésre: "A VB a lakosságot érintő infrastruktúra időbeni kialakításával, az igényeknek megfelelő munkaerőátcsoportosítással, a munkaerőtartalékok feltárásával, az iparfejlesztés igényeihez igazodó szakmunkásképzéssel és továbbképzéssel segíti a megye iparának, kiemelten a szénbányászatnak a fejlesztését /.../ biztosítja, hogy a szakmunkásképző intézetekbe az általános iskolát végzett fiatalok 52-55 %-a kerüljön beiskolázásra..."

73. Az általános iskolát végzettek száma 1976-ban csökkent először 4000 fő alá, s alatta maradt 1981-ig.
74. Mint láttuk, a megyei pártvezetés a hetvenes évek közepéig nem támogatta a szűk specializációra épülő képzést /v.ö. 69. jegyzet/, s ennek megfelelően óvott a szigorú beiskolázás-szabályozástól is. 1974-ben a megyei pártbizottság titkára így óvott ettől: "A szakmunkásképző iskolák jelentkeznek, hogy nekik kevés az anyag, mi meg valamilyen adminisztratív kényszerpályákon az ő igényeiket elégítsük ki és fejlesszük vissza a gimnáziumokat. A lényeg, a tennivaló, hogy az általános iskola is, a szakmunkásképző iskola is, a gimnázium és a szakközépiskola is növelje a képzést, az iskolai élet vonzerejét. Az élet szükségleteinek megfelelően, ahogy a megye ipari szerkezete megkívánja, és ahogy az egyes területek alakulnak. A megfelelő időben tegyük meg a szükséges intézkedéseket. A kényszerpálya, az iskola irányítotttsága a gimnáziummal szemben azt az eredményt hozná, hogy el-

mennek más megyébe a fiatalok, ahol a gimnáziumba felveszik őket, és nem is jönnek vissza a megyébe. Ezekre a képzési formákra is szükség van. Beavatkozni ott kell, ahol a tanári kar nehezen tud megbirkózni a feladatokkal, mert a maga óraszámának a növelésére törekszik, túlzott felvételi arányokat diktál és a tárgyi feltételeket nem tudja biztosítani..." /A szakmunkásképzés helyzete, különös tekintettel a megye gazdasági szerkezetében bekövetkező változásokra, megyei PB ülés jegyzőkönyve, 1974. IV. 22./

75. A tanácsai oktatásirányítás a hetvenes évek közepén igen nagy nyomást gyakorolt az intézményi szféra, hogy a szigorú beiskolázás-szabályozás elveit érvényesíteni tudja. Az intézmények értékelésének egyik legfontosabb kritériuma az volt, hogy ezt hogyan fogadják. A beiskolázási elvek érvényesítése nem ment automatikusan: "...az 1974/75 tanévben is a gimnáziumi osztályok számát tovább csökkentettük, ugyanakkor az osztálycsökkentés ellenére az elsős gimnázisták száma - az előző évi adatokhoz viszonyítva - 45-tel indokolatlanul megszaporodott." /v.ö. a műv. oszt. éves jelentése a középfokról, 1974/75./ 1975 végén a megyei tanács elnökhelyettese dicséretben részesíti a művelődési osztályt: "Elismerésre méltónak tartja a középiskolák közötti arányszámok kialakítását, amely nem kis ellenállást váltott ki." /VB jegyzőkönyv, 1975. XII. 2./ A beiskolázási tervek teljesítése azonban nemcsak az intézményekre, hanem a lakosságra gyakorolt nyomás erősítését is megkívánta. A pályaválasztás intézménye mellett a megyei irányítás e cél érdekében a sajtót is mozgósította, ahol propagandát fejtettek ki a szülők pályaválasztási szándékainak megváltoztatása érdekében. Például: "...illuzórikus lenne, ha azt várnák az emberektől, hogy ami-

kor egyetlen gyermekük...életpályájának megválasztásáról van szó, elsősorban népgazdasági érdekből indulnának ki. Ez lenne a helyes, de a gyakorlatban nem ez érvényesül...az egyén szempontjai kerülnek előtérbe. Az azonban kérdéses, hogy ezek helyesek-e?...ha egyes szülők vágyai nem válnak valóra, akkor összeroskad a világ, hibás a rendszer oktatáspolitikája... Ezek a tévhitek egy merőben hamis gondolkodás eredményei...lényege, hogy középpontjában a fizikai munka és a munkások társadalmi értékének a lebecsülése áll...példák is arra intik az embert, hogy nagyon fontolja meg, mielőtt a gyereket képességeit meghaladó tanulásra kényszerítené." "Tanulni - mindenáron?", Dolgozók Lapja, 1972. VIII. 27. Idézi: Somoskői Lajos, Két megye oktatáspolitikája a napilapok alapján, 1983. OI dok.

76. 1975-ben a megyei tanács művelődési osztályvezetője megválik posztjától /tanítóképző igazgató lesz belőle/. A következő osztályvezető egy évig marad hivatalosan. 1976-ban új vezető kerül a művelődési osztály élére /a megyeszékhely osztályvezetői székéből/. 1976-ban a megyei pártbizottság ideológiai ügyekkel foglalkozó titkára is új személy lesz. A korábbi tartózkodó vezetőt egy energikus, interventív vezető váltja föl /aki a megyeszékhely elnökhelyettese volt/.
77. A megyei oktatásirányítás ennek megfelelően gyanakodva szemlélte minden decentralizálási kísérletet, amely megbonthatta volna irányítási hegemóniáját s ezzel lehetetlenné tette volna koncepciójának realizálását. Így pl. 1975-ben az osztály így reagál a pénzügyi irányítás egy szakmunkásképzési decentralizálási próbálkozására: "Az egységes szakmunkásképzés folyamatos bevezetése csak a

törvényes rendelkezéseknek megfelelő jelenlegi állapot fenntartásával lehetséges. Ellenkező esetben az országosan egységes közoktatáspolitikai célok, oktatásügyi feladatok nem valósíthatók meg. Ellentmond tehát ez a javaslat az MSZMP KB közoktatáspolitikai határozatának is. Ez a határozat és az állami végrehajtási rendelkezések a szakmai képzést nyújtó középfokú tanintézetek további egységesítését kezdeményezték ill. kezdték meg. A szakközépiskolákban folyamatosan bevezetésre kerülő szakmunkásképzési cél csak az intézménytípusoknak is egységes fenntartásával és irányításával valósítható meg. Csak így lehet megfelelni azoknak a követelményeknek, amelyek a megye ipari szerkezetének a változásaihoz igazodva írják elő számunkra a szakemberképzés biztosítását. A profiltisztítás, az egységesítés, profilváltás stb. szükséges és elengedhetetlen végrehajtása elemeire szabdalt fenntartási hatáskörben lehetetlen... Meggyőződésünk, hogy az érvényes kormányrendeletet kell végrehajtanunk: megyei hatáskörbe kell vonnunk a korábbi leadott szakközépiskolát, gimnáziumokat is!... Javasoljuk tehát, hogy a megyei hatáskörbe való visszavonás teljes megvalósításával egyidejűleg hozzunk létre egy a gazdálkodást is centralizáltan intéző szervet, Középfokú Tanintézetek Központi Gondnoksága néven." /v.ö. megyei tanár irattára, 44.022-6/1975 sz. irat/.

78. A megyei elképzelésekhez nem illeszkedő városi koncepciók közömbösítésére példa az, amikor Komárom városa a városi gimnáziumban óvónőképző osztály kíván indítani, de a megyei művelődési osztály ennek ellene volt: "Oktatásszervezési, gazdasági és pedagógiai szempontok egyaránt ellentmondanak különben is a képzés /ti. óvónőképzés/ további decentralizálásának: e szempontok a centralizálás

/valamelyik meglévő szakközépiskolai osztályunk mellett párhuzamos osztály indítása/ mellett szólnak... A gép- és gyorsíró iskolák /.../ középfokú tanintézetté fejlődnek. Megyénkben az áttérés 1977-től látszik megvalósíthatónak... Erre egyedül a /Komárom városi/ gimnázium épületében van /és lesz/ lehetőség, ott is csak a jelenlegi igen korszerű feltételek némi visszafejlesztése árán, s csak akkor, ha legalább a lehetőséget szabadon hagyjuk. Megítélésünk szerint a Városi Tanács a kollégiumi elhelyezés lehetőségét sem gondolta végig, csak első pillanatra kézenfekvőnek tűnő, látszólag "sima" lehetőség ötlet-szintjén írta le javaslatát." /v.ö. megyei tanács irattára, 47.170/1976 sz. irat./

79. A kollégiumi ellátásra épülő specializált képzést nyújtó regionális iskolaközpontok koncepciója - véleményem szerint - értelmezhető úgy, mint a képzés olcsóbbá tételét és a racionális beiskolázástervezést szorgalmazó tervező illetve a közösségi nevelés elveit hangsúlyozó oktatási szemlélet kompromisszuma. E kompromisszum az időszak országos oktatáspolitikájának is eleme volt. A nyolcvanas évek elejére történő megkérdőjelezésben szerepe volt a családi nevelés fontosságának az újra kihangsúlyozásának is. A hetvenes évek közepének közösségi nevelést szorgalmazó oktatáspolitikáját jelentős részben az uralkodó társadalompolitika motiválta, amely elsőrangúnak tekintette a fizikai dolgozók gyermekeinek iskolai támogatását s ezt a családi környezetből való kiemeléssel vélte elérhetőnek.
80. A hetvenes évek megyei oktatáspolitikájának egyik legérdekesebb eleme minden bizonnyal annak a hatvanas években kibontakozott küzdelemnek a folytatódása, amely a

szakközépiskola céljának a meghatározásáért folyt, a vitákra pontot tevő 1972-es oktatáspolitikai párthatározat után is. A megyei politikai vezetés, már említett koncepciójának megfelelően /v.ö. 65, 69, 74 számú jegyzetek/ az iskolatípus általános illetve továbbtanulásra felkészítő funkcióját emelte ki. Ugyanakkor - különösen a nagyvállalati munkaerőigények feszítő terhet viselő tanácsai irányítás szintjén - már a hatvanas évek végén megfogalmazódik, hogy a szakközépiskolai képzést össze kell hangolni a szakmunkásképzéssel. Egy 1969-es jelentésben a művelődési osztály már arról számol be, hogy "A szakközépiskolák fejlesztése, újabban szervezése összhangban van a szakmunkásképzéssel, az adott szakmában annak hálózatát kiegészíti." /v.ö. VB jegyzőkönyv, 1969. XII. 16./ 1970-ben a VB utasítja a művelődési osztályt, hogy - a szakmunkásképzés várható decentralizálására felkészülve - "a szakmunkásképzésben érdekelt megyei szakigazgatási szervek közreműködésével készítsen tanulmányt és a javaslatot a szakmunkásképzés és annak irányítása jobbátételére" s ennek során vegye figyelembe a "szakközépiskolák szerepét". 1975-re készülnek el az első tervezetek, melyek a szakmunkásigényt a kétféle iskolatípus együttes kibocsátásával próbálják fedezni, 1978-ra viszont már olyan koncepció készül el, amely "a felesleges párhuzamosságok kiküszöbölésével" munkamegosztást teremt a két iskolatípus között, s ezzel bizonyos szakmunkásképzési feladatokat teljes mértékben a szakközépiskolára hárít.

81. A szakközépiskolai szakmunkásképzés szabályozására 1978-ban kiadott kormányrendeletnek a MÜM-OM által kiadott végrehajtási utasítása lehetővé teszi, hogy "indokolt esetben" szakmunkásképzőben szervezzenek szakközépisko-

lai képzést. A rendelkezés tehát bizonyos korlátozással lehetőséget ad olyan értelmezésre is, amely nem csökkenti, hanem növeli a képzés szintjét. A megyében 1978-ban egy esetben éltek ezzel a lehetőséggel: a rendelkezés értelmében a megye egyik régi, I. István nevét viselő gimnáziumában forgácsoló szakmunkásképzést kellett volna bevezetni. Ehelyett bővítették az iskola szakközép-jellegű profilját /híradástechnika/ s a forgácsoló szakmunkások szakközépiskolai szintű képzését a közeli szakmunkásképző intézet vállalta /amelynek dinamikus vezetője a híradástechnikai képzés megszervezésére is vállalkozott volna/. A dolgok ilyen alakulásában nagy szerepe volt a középiskola minőségemelésért küzdő s a megyei irányítással is jó kapcsolatokat ápoló vezetésének. /"... nyilván nincsenek véletlenek. Meg kellett szerezni például ahhoz a KPM és a Budapest-vidéki Postaigazgatóság beleegyezését és támogatását, hogy ne csak egy, hanem két felmenő osztály legyen. Megbeszéltem velük, hogy felmérjük az igényeket és kiderült, hogy nemcsak 25 végzősre van szükség, hanem sokkal többre." - interjú az iskola igazgatójával./

82. A VB - mint láttuk - 1969-ben bízta meg először a művelődési osztályt azzal, hogy készítsen átfogó koncepciót a megye középiskoláinak a fejlesztésére. Ez volt az első olyan koncepció, amely az oktatás és a gazdaság munkaerő-igénye összehangolásának elvére épült. Az elkészült koncepció, melyet a VB 1969 decemberében tárgyalta meg, ezzel a mondatral kezdődik: "A népgazdaság fejlődése és az oktatás között - a munkaerő újratermelésében betöltött szerepe miatt - igen szoros összefüggés van. A fejlődés nagymértékben attól függ, hogy iskolarendszerünket, iskolahálózatunk struktúráját milyen mértékben tudjuk összhangba hoz-

ni a népgazdasági igényekkel". Ebben a koncepcióban már megjelenik a regionalitás és a profiltisztítás elve. A koncepció a megye iparszerkezetét figyelembe véve 1971-től 10 tisztaprofilú szakközépiskolában, 5 tisztaprofilú gimnáziumban és két vegyesprofilú iskolában kívánta megszervezni a megye középfokú képzését, és tervbe vette egy új szakközépiskola építését. A koncepcióban a szakmunkásképzésről nem volt szó, de már figyelembe vették annak a szerkezetét is. A koncepció leglényegesebb kérdésként néhány beiskolázási válsággal vagy alacsony színvonalal küzdő gimnázium problémáját tünteti fel.

1970-ben /VII. 14./ a VB új megbízást ad a művelődési osztálynak a szakmunkásképzés koncepciójának a kidolgozására, immár feladatul adva az érintett társosztályokkal való együttműködést.

1971 augusztusában a VB elfogadja a megye IV. ötéves tervi kulturális programját, amely fő szervezési elvként fogalmazza meg a profiltisztítást, melynek célja "az oktató-nevelő munkánk színvonalának javítása, a szükséges anyagi eszközök jobb kihasználása". Rokonszakonként "iskolaegységeket" kívánnak kialakítani, gimnáziumot csak egészségügyi szakközépiskolával akarnak párosítani. Itt is középpontban áll néhány válságban lévő intézmény speciális gondjának a feloldása.

1972 februárjára kialakul az első olyan megyei koncepció, amelyet nem egyedül a művelődésügyi szakigazgatás készített, hanem az érintett szakigazgatási apparátus egészének munkája. Ez az oktatásügy ágazataiból területivé válásának legjelentősebb állomása. A koncepció azonban meglehetősen kezdetleges. Továbbra is egyes intézmények válságállapotának felszámolására tett konkrét intézkedéseket javasol. Megvitatásán a tanács elnöke felveti, hogy a megye területén működő vállalatok szakmunkásigényé-

ből kellene kiindulni, de megállapítja, hogy "ez még a mai napig sem tisztázott véglegesen." A koncepció nem foglalkozik részletesebben a szakmunkásképzéssel. Erre rövid idő múlva /1972 májusában/ visszatér a VB. Itt határozatot hoznak arról, hogy a szakmunkásképzés és a szakközépiskolai képzés tervezését egyeztetni kell. Itt fogalmazódik meg először határozottan, hogy a beiskolázási arányokat módosítani kell, annak ellenére, hogy az előterjesztés biztatónak ítéli a munkaerőhelyzetet: "... az elkövetkezendő időben felelősségteljesebben kell gondoskodni a csökkenő ifjúsági forrás szakképzésbe vonásáról, beleértve a szakközépiskolai képzést is." Ez az elv az 1972-ben hivatalba lépett új tanácsi vezetés "Ciklus-programjának" is része: "A népgazdaság jelenlegi helyzete és megyénk szakember szükséglete megköveteli, hogy a továbbtanulás legfontosabb formájának a hagyományos szakmunkásképzést tartsuk."

Az 1972-es oktatáspolitikai párthatározatból fakadó feladatok között, melyeket a VB 1972 júniusában jelöl ki, szerepel, hogy "El kell készíteni a megye munkaerő-gazdálkodási tervét, különös tekintettel a jelentkező szakmunkásigényekre" és "a megye iparának jellegében történő változásokra figyelemmel el kell készíteni a szakmunkásképzés és a szakközépiskolai képzés tartalmi és szervezeti közelítésének, egymásra építésének a tervét."

83. A művelődési osztály által készített első tervezet a "Komárom megye egységes középfokú iskolahálózata kialakításának terve" címet viselte. Eszerint "feltétlenül megoldásra váró feladatnak látszik, hogy az azonos szakmák tanítását - a lehetőségek és a megyei igények figyelembevételével próbáljuk minél kevesebb oktatási intéz-

ménybe koncentrálni. A megoldás elképzelhető csupán a szakmunkásképzőkön belül, de a szakmunkásképző és a szakközépiskola vonatkozásában is." A koncentráció néhány szakmában így festett volna:

Géplakatos - szakmképző: Tb, T, O, Eg, K

- szakközép: I. István, Tb-i Ipari és Keresk. Szakközépiskola

Autószerelő - szakmképző: E, Tb, T

- szakközép: Tb-i Ipari és Keresk. Szakközépiskola

Gépi forgácsoló - szakmképző: Tb, E, O

- I. István, Tb-i Ipari és Keresk. Szakközépiskola

A tervezet a megyében foglalkoztatottak összlétszáma növekedését az évtized végéig csaknem teljes mértékben a fizikai dolgozók kategóriájában jósolta. Az V. ötéves terv időszakára néhány fontosabb szakmában pontos munkaerőtervet vázolt fel, s az igényeknek megfelelő képzést részben szakmunkásképzőben, részben szakközépiskolában kívánta realizálni ily módon:

SZAKMA	szakmképző kibocsátás	szakközép kibocsátás	EGYÜTT	IGÉNY /az V. öt- éves terv- ben/
1. vágár	343	-	343	450
2. bányaelektro- lakatos	90	136	226	188
3. autószerelő	616	306	922	981
4. karosszéria- lakatos	278	-	278	534
5. géplakatos	692	170	862	1268
6. gépi forgácsoló	427	350	777	1359
8. gépj.vill. műszerész	117	-		?
9. elektroműsz.	60	550	610	?
10. mechanikai műszerész	366	-	366	348
11. vegyip.szakm.	-	181	181	?
12. keresk.szakm.	1223	170	1393	1968

Ez a tervezet konkrét intézkedést még nem javasolt, inkább az átszervezés elvi szempontjait vázolta fel. A tervezet "elsősorban a szakmunkásképző és szakközépiskolák viszonylatában szándékozik megállapításokat tenni, melyek egyúttal kezdő lépéseink is lehetnek a középfokú iskolai hálózat egységesítésének teljes megvalósításához.

Nem vitás, hogy e kezdő lépésünk után másodikként szükséges megvizsgálni a szakmunkásképzőkön belüli lehetőségeket, majd a gimnáziumok és a vizsgálatban nem szereplő más - nem ipari típusú szakközépiskolák helyzetét is." A tervezet megállapítja, hogy "az előttünk álló feladat megoldására lehetőséget biztosít a középfokú tanintézetek egységes tanácsai irányítása".

84. A szakközépiskolai szakmunkásképzésről szóló 1976-os kormányrendelet megjelenése után már operatív átszervezési tervek születtek. Az első tervezetet 1977 májusában vitatta meg a megyei Oktatási Bizottság. Eszerint a művelődési osztály "az anyaggyűjtés időszakában több, mint 20 vállalattal vette fel a kapcsolatot" és tárgyalta a MÉM-mel, a NIM-mel és a KPM-mel. A tervezet a megye területén négy, ún. "centralizált körzetet" alakított ki, melyekben külön-külön kiszámították a várható szakmunkásigényt. Ennek eredményeként olyan megállapítások születtek, mint pl. Esztergomban kevés az esztergályos vagy túl sok az autószerelő. Az iskolák által nyújtott fedezetet úgy állapították meg, hogy a szakközépiskoláknál a végzős létszámból levonták a várhatóan továbbtanulók számát, s a maradékot tekintették szakmunkásutánpótlásnak. A tervezet konkrét átszervezési javaslatot tartalmazott, amely öt tételből állt.

85. Az 1978-as átszervezés eredményeképpen ilyen beiskolázási struktúra alakult ki Komárom megyében:

iskolatípus	1. oszt. tanulók	százalék
gimnázium	779	19,8
középfokú képz. célú szakközépiskola	608	15,4
szakm.képz.célú szakközépiskola	469	11,9
szakmunkásképzés	1950	49,5
szakiskolák	133	3,4
ÖSSZESEN:	3939	100,0

Az átszervezéssel a szakközépiskolai tanulók /1. osztályosok/ 43,5 százaléka lett szakmunkásképzési célú iskolatípus tanulója. Országosan ez az átlag 34,8 százalék.

86. A szakközépiskolai szakmunkásképzést szabályozó 1976-os kormányrendelet ugyanazon évben kiadott MÜM-OM közös végrehajtási utasítását 1977 végén módosították. Ismeretes, hogy 1977 végén jelentős gazdaságpolitikai irányváltás történt. Az új gazdaságpolitika egyértelműen szakít az extenzív típusú növekedéssel, ami megkérdőjelezi a korlátlan vállalati munkaerőigényeket is. A MÜM élére 1977 nyarán került új miniszter ennek a szellemében jár el, amikor az OM-mel együtt új rendelkezést ad ki. Ez, mint láttuk, nem a szakközépiskolákat kötelezi arra, hogy szakmunkásképzést folytassanak, hanem bizonyos szakmák szakmunkástanuló iskoláiban történő képzését tiltja meg. Az 1978-as átszervezés azonban még a korábbi végrehajtási utasítás szellemét tükrözte.

87. A megyei oktatásirányítás már 1977-ben figyelmeztet az átszervezés bizonyos hátrányaira. Az átszervezés tervezetét kommentálva előnyöket és hátrányokat sorolnak föl, melyek súlya nagyon eltérő. Az előnyök rövidtávúak, praktikusak és szervezési jellegűek: megoldódik egy intézmény elhelyezési gondja, valahol felszabadul egy tanműhely, a gépek jobban ki lesznek használva és megoldódik a vállalatok munkaerőgondja. A hátrányok átfogóak és hosszú távra szólnak: nehezen átképezhető specializált szakemberek fognak kikerülni az iskolákból, csökken az iskolák pedagógiai befolyása, a specializáció senkinek sem kell, mert a kapcsolt üzemek némelyikében nincs is szükség rá. Nem történik említés olyan hátrányokról, mint a rendkívüli költségigény, a képzési színvonal csökkenése, az intézmények ellenállásából fakadó gondok. A megyei oktatásirányítás később határozottabban hangot ad a túlspecializálással szembeni véleményének az Oktatáskutató Intézet által készített középfokú képzési koncepciót véleményezve: "A túlzott specializáció vállalati 'kéresek' szerintünk is tarthatatlan méreteket öltött... A túlzott specializáció miatt a szakmaszerzés féloldalas és gátolja a szakma átválthatóságának egyre inkább szükségszerű elvét." /v.ö. IV/1434/1982 sz. irat a megyei tanács iratárában./
88. Így például bizonyos szolgáltatási szakmák képzése megszűnt Esztergomban, s a városi vezetés nem bízik abban, hogy a tatabányai iskolába tud tanulókat küldeni. A legjelentősebb szakképzési koncentrációs elképzelés /a járképzés tatabányai koncentrálása/ a dorogi és orosz-lányi szénbányák ellenállásán bukott meg, amelyek féltették a saját munkaerejüket.

89. A művelődési osztálynak a középfokú iskolákról készített 1978/79-es jelentése említi a beiskolázási nehézségeket: "Jelenleg középfokú oktatási intézményeink mintegy 37 %-a regionális vagy országos beiskolázású, s ezek mintegy 60 %-a szakközépiskola. Ebből következően fontos és szükséges a helyes beiskolázási arányok kialakítása. A tervezett arányok realizálásához a megyei erőfeszítések önmagukban elégtelenek..." A regionális beiskolázású iskolák vezetői maguk is résztvesznek a tanulótoborzásban, hiszen ha helyi beiskolázást folytatnának, rövid időn belül helyi túlképzés állna elő, ami intézményi válsághoz vezetne. A megyei oktatásirányítás ezt szorgalmazza is: "Elismerően kell szólnunk a J.S. Mezőgazdasági Szakközépiskola beiskolázás terén kifejtett tevékenységéről is, bár ezideig erőfeszítéseivel nem állt arányban az elért eredmény. Helyes az iskola beiskolázási szemlélete. Mint regionális intézmény tantestülete jól tudják, hogy a szakközépiskolai beiskolázás feladata nem a saját általános iskolában végzett 8. osztályos tanulók középfokú iskolában való elhelyezése, hanem nagyon komolyan vett munkaerőgazdálkodás, tehát népgazdasági érdek..." /v.ö. a műv. oszt. éves jelentése a középfokról, 1978/79./
90. Tatabánya városban 1980/81-ben az első osztályosok 7,6 %-a járt gimnáziumba. Ezt az arányt 1990-re a megyei oktatásirányítás 15,5 %-ra kívánja emelni. A megye egészében az 1980-as arány 21,4 %, amit 1990-re 24,3 %-ra kívánnak növelni /v.ö. a középfokú oktatás fejlesztésének előzetes, nem hivatalos koncepciója, készítette a megyei műv. osztály 1983 június 14-én/. Az Oktatáskutató Intézet említett dokumentumát /87. sz. jegyzet/ vélemény-

nyezve a megyei művelődési osztály úgy foglalt állást, hogy "ideális nevelés csak gimnáziumban lehetséges".

91. 1983 nyarán a megyei tanács határozatot hozott az oktatásügyről. Ebben szerepel, hogy ki kell építeni az üzemi szakképzés rendszerét.
92. Jellegzetes példája az ilyen diszfunkcióknak a bábolnai szakmunkásképzés esete. A Bábolnai Állami Gazdaság jelentős pénzbefektetéssel üzemi szakképzési bázist alakított ki, melyet megpróbált államilag elismertté tenni. A megyei tanács elvileg támogatta a próbálkozást. Egy éves működés után azonban leállították, mert a képzés eltért a hivatalos tantervektől. Az eset különös csapdahelyzetet jelez. Az oktatásirányítás szemére veti a vállalati szférának, hogy képzési igényeivel ostromolja, ahelyett, hogy maga próbálna megoldást találni. Ha azonban erre sor kerül, tiltakozik, mert megsértették az oktatási monopóliumot. A jelenlegi centralizált tanügyirányítás mellett ez a csapda kivédhetetlen. Hasonló a VISCOSA gyár esete. A vállalat elégedetlen volt a középfokon képzett munkaerővel, és az általa használt technológiának megfelelő specializációt szorgalmazta a vegyipari képzésben. Ennek meghatározása azonban nem tőle függött, s amikor kiderült, hogy az OSZJ-ben szereplő hivatalos specializációk egyike sem felel meg neki, rá kellett jönnie, hogy még mindig jobban járt az általánosan képzett munkaerővel, mint azzal, amelyet nem a szája íze szerinti specializációnak megfelelően képeztek.